

De 'Bijbelvertaler van 1360' als kartuizercollectief?
Over Petrus en Jacobus Naghel en een meervoudig of collaboratief
'Bijbelvertalerschap'

Anke Verschueren

Promotor: prof. dr. Frank Willaert
Co-promotor: prof. dr. Mike Kestemont
Assessor: prof. dr. Thom Mertens

Universiteit Antwerpen

Academiejaar 2015-2016

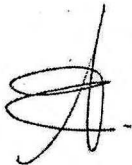
Plagiaatverklaring

Ondergetekende, Verschuere Anke, student Taal- & Letterkunde Nederlands verklaart dat deze scriptie volledig oorspronkelijk is en uitsluitend door haarzelf geschreven is. Bij alle informatie en ideeën ontleend aan andere bronnen, heeft ondergetekende expliciet en in detail verwezen naar de vindplaatsen.

Antwerpen, 20 mei 2016

Handtekening

Anke Verschuere

A handwritten signature in black ink, consisting of a stylized, cursive 'A' with a horizontal line through it, followed by a vertical stroke and a small flourish.

0. Inleiding	4
1. Dwingende hypothesen en opmerkelijke speculaties: <i>status quaestionis</i>	5
1.1 Situering van de Bijbelvertaler in Herne	5
1.2 Nadere identificatie	7
2. Petrus en Jacobus Naghel en het Bijbelvertalerschap	10
2.1 Argumenten tegen de identificatie van Petrus Naghel als Bijbelvertaler van 1360?	11
2.1.1 Petrus Naghel in Antwerpen	12
2.1.2 Petrus Naghel in Herne	14
2.2 Argumenten tegen de identificatie van Jacobus Naghel als Bijbelvertaler van 1360?	15
3. Meervoudig of collaboratief auteurschap?	18
3.1 Drie tekstclusters	19
3.2 Pronomina in de prologen	22
4. Slotbeschouwing	27
5. Literatuurlijst	30
6. Bijlagen	33

0. Inleiding

In de tweede helft van de veertiende eeuw maakte een anonieme vertaler uit de Nederlanden heel wat bijbelse stof toegankelijk voor het lekenpubliek. De tot op heden nog steeds onbekende schrijver vertaalde niet alleen de volledige Historiebijbel naar het Middelnederlands, maar waagde zich op vraag van een opdrachtgever ook aan didactische bijbelboeken en aan enkele geschriften van de bijbelse profeten. Dat is op zich al een indrukwekkende prestatie, maar er is veel meer. Ook de verdietsing van onder andere *Voragine Legenda aurea*, de *Regel van Benedictus*, de *Vitas Patrum* en een zestal andere vooraanstaande werken uit de Latijnse geestelijke literatuur staan op zijn 'naam'. Het oeuvre van de Bijbelvertaler van 1360, want zo wordt hij bij gebrek aan een definitieve identificatie genoemd, is ambitieus en omvangrijk. De auteur bleef opvallend trouw aan de oorspronkelijke Latijnse versies en liet zijn eigen stem slechts horen in zijn prologen. Zijn naam schittert door afwezigheid. Frits Van Oostrom roept in *Wereld in woorden* op om de bewust gekozen anonimiteit van de schrijver te respecteren en de zoektocht naar zijn identiteit te staken.¹

Dat de filologie het niet eens is met Van Oostroms verzoek, is een *understatement*. Reeds sinds de achttiende eeuw wordt er druk gediscussieerd over de herkomst, de identiteit en het werk van de Bijbelvertaler van 1360. Uiteraard wordt die lange onderzoekstraditie gekenmerkt door een aantal mijlpalen. Gebaseerd op een uitgebreide literatuurstudie zet het eerste deel van deze masterproef de belangrijkste hypotheses op een rijtje. In 2007 argumenteerde Mikel Kors dat de titel 'Bijbelvertaler van 1360' kan toegeschreven worden aan de Hernse kartuizermonnik Petrus Naghel. Zijn broer Jacobus Naghel, die in dezelfde kartuis verbleef, werd door Kors om onduidelijke redenen uitgesloten. In het tweede deel van deze verhandeling zoom ik in op de levens van beide kartuizers om op zoek te gaan naar argumenten tegen de identificatie van Petrus of Jacobus Naghel als Bijbelvertaler van 1360. Vervolgens plaats ik vraagtekens bij het feit dat er in het onderzoek naar de identiteit van de Bijbelvertaler steeds wordt uitgegaan van enkelvoudig auteurschap. In het derde hoofdstuk ga ik aan de hand van de 'autobiografische' onderdelen in de prologen bij de vertalingen na of een meervoudig dan wel collaboratief auteurschap op basis van de beschikbare gegevens kan worden uitgesloten. Hoewel ik in twijfel trek dat het slechts om één persoon gaat, gebruik ik in wat volgt om verwarring te vermijden steeds de naam 'Bijbelvertaler van 1360' en verwijs ik naar de auteur(s) in het enkelvoud.

¹ Van Oostrom, 2013: 241.

1. Dwingende hypotheses en opmerkelijke speculaties: *status quaestionis*

1.1 Situering van de Bijbelvertaler in Herne

In 1764 formuleerde geschiedschrijver en fervent boekenverzamelaar Isaac Le Long in zijn *Boek-zaal der Nederduitsche Bybels* een eerste acceptabele aanname over de herkomst van de Bijbelvertaler van 1360. Le Long gaf aan dat de vertaler volgens hem een Vlaming was, die niet tot de geestelijkheid behoorde.² Ondertussen is de lijst met onderzoeken en mogelijke hypotheses zo lang geworden, dat het onmogelijk is om hier een volledig overzicht te geven. In het eerste artikel uit de reeks "Bespiegelingen over de 'Bijbelvertaler van 1360'" in het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* geeft Cebus Cornelis de Bruin een heldere stand van zaken. Ik vang mijn *status quaestionis* aan bij de publicatie van de Bruins artikel in 1967 en verwijs voor een uitgebreide samenvatting van de oudere onderzoeken naar zijn overzicht.³ Voor het vervolg van dit hoofdstuk is het belangrijk te weten dat men het er anno 1967 over eens was dat de Bijbelvertaler een Vlaming was, die vermoedelijk afkomstig was uit de oostelijke Denderstreek en actief was tussen 1357 en 1388.⁴ Hij stond wellicht in contact met of behoorde tot een kloostergemeenschap die geleden heeft onder de oorlog tussen de Gentse burgers en de graaf van Vlaanderen Lodewijk van Male (1379-1385). Ook moet er een verband geweest zijn met Rooklooster en met de priorij van Groenendaal, aangezien in deze conventen de meeste afschriften van zijn werk werden teruggevonden. Tot slot zijn er nog twee opdrachtgevers bekend: Jan Taye en Lodewijk Thonijs, beiden Brusselse patriciërs.

De eerste vraag die De Bruin zich in zijn artikelenreeks stelde, had betrekking op de stand van de naamloze vertaler. Men wist namelijk nog steeds niet met zekerheid of hij een leek of een geestelijke was.⁵ De Bruin bouwde verder op een publicatie van Jozef Van Mierlo, die er vast van overtuigd was dat de Bijbelvertaler van 1360 de burger Vranke Callaert was; een leek dus. Van Mierlo greep hiermee terug naar een stelling die vele jaren eerder geïntroduceerd werd door C.G.N. De Vooy. In het colofon van een geschrift met de titel *Der minnen gaert* maakte een zekere Vranke Callaert zich bekend als vertaler van dienst. Ervan uitgaande dat de inhoud van het tractaat overeenkwam met die van een andere tekst met dezelfde titel die toegeschreven werd aan de Bijbelvertaler van 1360, meende De Vooy nogal snel dat hij het mysterie had opgelost.⁶ Van Mierlo wilde De Vooy's hypothese iets te graag geloven en nam

² De Bruin, 1967: 55.

³ Nl. in De Bruin, 1967.

⁴ Het idee dat de Bijbelvertaler geboren zou zijn in de oostelijke Denderstreek, meer bepaald in de buurt van Aalst, is gebaseerd op een glosse op het woord *ephi* bij de vertaling van Exodus 16, 36: "iiij ephi maken omtrent een rasire in Henegouwen ende omtrent iij veertelen der maten van Aelst." (De Bruin, 1967: 48) Aan de hand van een taalkundige studie van enkele manuscripten, waaronder Brussel, KB 2485, werd deze hypothese door Theo Coun (1995) kracht bijgezet.

⁵ De Bruin, 1969a: 135.

⁶ De Bruin, 1967: 50.

ze letterlijk over in een latere publicatie. Achteraf zou blijken dat beide versies van *Der minnen gaert* op verschillende grondteksten teruggaan, waardoor ze inhoudelijk van elkaar verschillen en weinig met elkaar te maken hebben.⁷

De Bruin formuleerde een aantal kritische opmerkingen bij Van Mierlo's publicatie en op basis van verschillende argumenten die bewijzen dat de Bijbelvertaler van 1360 wel degelijk tot de geestelijkheid behoorde, schreef De Bruin de mogelijkheid dat hij een leek was uiteindelijk af.⁸ In delen drie en vier van zijn "Bespiegelingen over de Bijbelvertaler van 1360" ging De Bruin nog een stapje verder. Op grond van de glossen bij zijn vertaling van de *Regel van Benedictus*, identificeerde hij de auteur als een Zuid-Nederlandse monnik, meer bepaald van de orde der benedictijnen.⁹ Over het exacte convent waar de benedictijnse vertaler toe behoorde gaf hij geen uitsluitsel, al leek de benedictijnenabdij van Affligem hem het meest plausibel. Affligem ligt niet alleen dicht bij Aalst, het klooster bezat ook een refugium in Brussel waar de Bijbelvertaler in contact kon komen met zijn opdrachtgevers, die op hun beurt dan weer banden hadden met de kring van Groenendaal.¹⁰ De situering van de Bijbelvertaler in de abdij van Affligem gebeurde trouwens eerder al door Jan Deschamps in 1964.¹¹

In 1980 kwam Theo Coun met een nieuwe, sterk beargumenteerde hypothese over de herkomst van de Bijbelvertaler van 1360. Hij weerlegde de veronderstelling dat de anonieme schrijver een benedictijn was en plaatste hem bij de kartuizers in de Onze-Lieve-Vrouwekapel van Herne. In de middeleeuwen behoorde Herne tot het graafschap Henegouwen, maar het had ook heel wat bezittingen in en rond Aalst. In de glosse bij Exodus 16, 36 (zie voetnoot 4) worden zowel Henegouwen als Aalst vermeld. Verder bleek uit de kronieken van de kartuis te Herne dat Lodewijk Thonijs, één van de Bijbelvertalers' opdrachtgevers, de kloosterlingen in onderhoud voorzag, telkens wanneer ze in Brussel op doorreis waren.¹² Het obituarium van Herne beschrijft Thonijs als een trouwe vriend van de kartuizers, die regelmatig schenkingen deed.¹³ Daarnaast vermelden de kronieken ook de gruwel van de oorlog van 1379-1385, terwijl die aan de abdij van Affligem schijnbaar ongemerkt voorbij ging. Als kers op de taart wees Coun op de rechtstreekse contacten tussen de kartuis van Herne en de priorij van Groenendaal, namelijk tussen broeder Gheraert en Ruusbroec. Ondanks de overweldigende bewijzen bleef Theo Coun voorzichtig met het trekken van conclusies. Hij zat namelijk nog gewrongen met de identificatie van de Bijbelvertaler als Vranke Callaert die op dat moment nog niet volledig afgeschreven was.¹⁴ Daaromtrent

⁷ De Bruin, 1967: 58-59.

⁸ De Bruin, 1969a: 154.

⁹ De Bruin, 1970a: 20-21.

¹⁰ De Bruin, 1970a en De Bruin, 1970b: XX-XXI.

¹¹ Deschamps, 1964: 264.

¹² Coun, 1980: 216-218 en Lamalle, 1932: 230.

¹³ Coun, 1980: 90.

¹⁴ Coun, 1980: 218-220.

kwam Coun immers pas in 1995 tot een definitief besluit. In een taalkundig onderzoek vergeleek hij handschriften die met zekerheid worden toegeschreven aan Vranke Callaert, met teksten die zonder twijfel afkomstig zijn van de Bijbelvertaler. Zijn vergelijking bewees dat de taalkundige verschillen tussen het werk van de Bijbelvertaler en van Vranke Callaert weliswaar miniem zijn, maar dat de auteurs zonder twijfel twee verschillende personen zijn.¹⁵

In 2002 verscheen er een grensverleggend onderzoek van Erik Kwakkel dat de hypothese over de identificatie van de Bijbelvertaler als kartuizer van Herne kracht bijzette. Kwakkels oorspronkelijke bedoeling was om de literaire cultuur van Rooklooster van naderbij te bekijken. Rooklooster stond tot aan zijn onderzoek bekend als hét translatorium uit de middeleeuwen. Hij deed echter een baanbrekende ontdekking: "Afgaande op de datering van het schrift lijkt het grootste deel van de Middelnederlandse boekencollectie afkomstig te zijn van buiten de priorij, want de meeste afschriften dateren van vóór de oprichtingsdatum 1374."¹⁶ Kwakkel situeerde de indrukwekkende boekproductie vervolgens in de kartuis van Herne. Dit bracht een belangrijke aanpassing mee inzake het profiel van de actieve kopiïst die vaak bestempeld werd als de bibliothecaris van Rooklooster en de leider van het scriptorium van de priorij. Aangezien Kwakkel aantoonde dat dat scriptorium nooit bestaan heeft en dat de bibliotheektechnische aantekeningen in de manuscripten niet van zijn hand zijn, herdoopte hij de 'librarius van Rooklooster' tot 'Tweede Partie-kopiïst', naar analogie met het feit dat hij het tweede deel van het Nieuwe Testament kopieerde.¹⁷ Na een uitgebreide codicologische en paleografische studie van verschillende handschriften ontdekte Kwakkel bovendien dat er een verband bestaat tussen de Tweede Partie-kopiïst en de kopiïst van onder andere het necrologium van de kartuis van Herne. Zijn handschriften vertonen namelijk ontzettend veel overeenkomsten met die van de corrector die samenwerkte met de Tweede Partie-kopiïst. Bij gebrek aan een concrete identificatie riep Kwakkel voor de kopiïst van het Hernse dodenboek de noodnaam 'Necrologium-kopiïst' in het leven.¹⁸ Erik Kwakkel ontmaskerde het kartuizerklooster van Herne dus als een centrum voor boekproductie, waar de samenwerking tussen de kloosterlingen en de vervaardiging van vertalingen naar de volkstaal centraal stonden.¹⁹

1.2 Nadere identificatie

Uit het voorgaande blijkt dat de kartuis van de Onze-Lieve-Vrouwekapel te Herne de perfecte plek is om een ijverige Bijbelvertaler te situeren, al is volstrekte stelligheid natuurlijk nooit gegarandeerd. Kwakkel liet het in ieder geval niet na om zijn eigen hypothese te formuleren omtrent zijn identiteit. Volgens

¹⁵ Coun, 1995: 160.

¹⁶ Kwakkel, 2002: 52.

¹⁷ Kwakkel, 2002: 45-52.

¹⁸ Kwakkel, 2002: 59-64.

¹⁹ Kwakkel, 2002: 89-121.

Kwakkel is het mogelijk dat de Necrologium-kopiist en de Bijbelvertaler van 1360 dezelfde persoon zijn. Hij wees daarbij op de vertaalkwaliteiten van de Necrologium-kopiist en op de extreem verregaande overeenkomsten in het taalgebruik van beide kartuizers. In correcties van de Necrologium-kopiist komen zelfs twee woorden voor die verder enkel in het werk van de Bijbelvertaler zijn teruggevonden, nl. *ongheredende* en *onghesadeleken*. Tot slot focuste Kwakkel op het feit dat de Necrologium-kopiist enorm grote ingrepen deed in de vertaling van de *Regel van Benedictus*. Kwakkel kon zich niet inbeelden dat een corrector zulke commentaren zou uiten op het werk van een hooggewaardeerde huisgenoot en gaat er daarom vanuit dat de Bijbelvertaler simpelweg zijn eigen werk corrigeerde. Hij concludeerde dus dat het handschrift *Benedictus' regele* (Brussel, KB, 2485) een autograaf is van de vertaler zelf. Een identificatie met naam en toenaam liet Kwakkel achterwege.²⁰

Vele jaren eerder, in 1984, deed Jan Deschamps wel al een povere poging tot een benoeming van de Bijbelvertaler van 1360. Hij stootte in de kronieken van de kartuis te Herne namelijk slechts op één naam van een monnik die geboren was in Aalst en zeker leefde tussen 1357 en 1388: Petrus Naghel.²¹ Deschamps' speculatieve inspanning werd in 2007 overgenomen door Mikel Kors, die op zoek ging naar sterker bewijsmateriaal. Kors ving zijn bewijsvoering aan met een aantal extra argumenten voor de kartuis van Herne als thuisbasis van de Bijbelvertaler. Om tot een concrete identificatie te kunnen overgaan stelde hij vervolgens een aantal minimale voorwaarden: "hij moet tussen 1357 en 1388 als vertaler actief kunnen zijn; afkomstig uit de oostelijke Denderstreek; iemand van enige renommée."²² Vooral het laatste argument speelde in Kors' redenering een belangrijke rol. Dat is vrij opvallend, daar het gaat om een verder amper beargumenteerde veronderstelling. Hij ging er namelijk vanuit dat de Bijbelvertaler, omwille van zijn intellectuele capaciteiten, binnen de orde een aantal hoge functies moet hebben bekleed. Ook Kors stootte tijdens zijn onderzoek naar een kartuizer die aan de voorwaarden voldeed enkel op Petrus Naghel. Naghel had eerst een carrière als seculier priester, maar trad in 1344 in bij de kartuis te Herne, waar hij stierf in 1395. "Hij was enige tijd prior, eerst in de kartuize van Antwerpen (1365), daarna in Herne (1366-69; 1373)", aldus Kors.²³ Zijn broer Jacobus Naghel was eveneens kartuizer in Herne, maar die werd door Kors om onduidelijke reden uitgesloten, hoewel hij ook belangrijke taken op zich heeft genomen en in nauw contact stond met de lekenbroeders binnen de kartuis. Zowel de ouders als andere leden van de familie Naghel deden volgens verschillende handschriften een aantal schenkingen aan het klooster.²⁴ Vervolgens maakte Kors melding van een belangrijke gift die rechtstreeks in verband zou staan met Petrus Naghel als zijnde de Bijbelvertaler van

²⁰ Kwakkel, 2002: 186-187.

²¹ Deschamps, 1984: 76.

²² Kors, 2007: 21.

²³ Kors, 2007: 21.

²⁴ Kors, 2007: 21-22.

1360. Een zeker Johannes Naghel (een familielid?) schonk namelijk een Latijnse versie van de *Legenda aurea*. Hoewel de gift niet gedateerd is, vormde het handschrift volgens Kors mogelijk de rechtstreekse basis voor de eerste vertaling, de *Gulden Legende*, van de Bijbelvertaler.²⁵

Om zijn eigen hypothese nog meer te ondersteunen, ging Kors op zoek naar een aantal bijkomende motieven om de noodnaam Bijbelvertaler van 1360 definitief te kunnen vervangen door Petrus Naghel. Uit verschillende uitweidingen van de vertaler blijkt dat hij goed op de hoogte was van een aantal wereldse principes en teksten. Aangezien Petrus Naghel een verleden heeft als seculier priester, kwam hij mogelijk met zulke profane geschriften in contact. Als laatste rechtvaardiging voor zijn theorie wees Kors nog op het feit dat er uit de periodes waarin Naghel prior was geen werken van hem bekend zijn.²⁶ Hij ging er blijkbaar vanuit dat een prior onmogelijk veel vertaalwerk kon verrichten, maar gaf hier geen expliciete verklaring voor. Tot slot sloot hij zich aan bij de veronderstelling die Kwakkel eerder al maakte, namelijk het idee dat de *Necrologium*-kopiist en de Bijbelvertaler van 1360, volgens hem Petrus Naghel, dezelfde persoon zijn.²⁷

In haar dissertatie *'Van woerde tot woerde oft van synne te synne' of van beiden ondermenghet. Petrus Naghel en het 'translatorium' van de kartuis te Herne (ca. 1350-1400)*. uit 2009 nam Katty de Bundel, zoals reeds uit haar titel bleek, de identificatie van de Bijbelvertaler als Petrus Naghel over van Kors. De vereenzelviging van Naghel met de *Necrologium*-kopiist aanvaardde ze echter niet. Kwakkel wees eerder al op het feit dat er in de correcties van de *Necrologium*-kopiist twee woorden verschenen, die verder enkel gevonden werden in vertalingen van de hand van de Bijbelvertaler (*ongheredende* en *onghesadeleken*).²⁸ In haar onderzoek stootte De Bundel op een uitleg van de Tweede Partie-kopiist bij een rasuur op Ezechiël 18, 6, die het exclusieve 'Naghel-woord' *maentsuveringhe* bevat. De Bundel besluit "dat in de Hernse kartuis twee verschillende kopiisten actief zijn, die in hun correcties allebei Naghel-woorden gebruiken, zonder dat zij meteen geïdentificeerd kunnen worden met de Bijbelvertaler van 1360 (laat staan met Petrus Naghel). Dit lijkt er op te wijzen dat Naghels woordgebruik binnen de kartuis navolging gevonden heeft."²⁹

Ook al lijkt de nog steeds speculatieve identificatie van Kors definitief (zelfs de Openbare Bibliotheek van Herne draagt sinds 2011 de naam Petrus Naghel), toch neemt binnen de filologie nog lang niet iedereen vrede met de hypothese.³⁰ Zo stelde Theo Coun (2014) zich heel wat vragen bij het feit dat Kors zonder te twifelen bij Petrus Naghel terecht kwam. Dezelfde argumenten golden volgens Coun immers ook

²⁵ Kors, 2007: 24-25.

²⁶ Kors, 2007: 26-29.

²⁷ Kors, 2007: 31.

²⁸ Kwakkel, 2002: 187.

²⁹ De Bundel, 2009: 459.

³⁰ <http://www.editiepajot.com/regios/13/articles/16732> [geraadpleegd op 15/10/2015].

voor zijn broer, Jacobus Naghel: “al wie op basis van de argumenten van Mikel Kors van oordeel is dat Petrus Naghel de Hernse Bijbelvertaler is, moet eerst bewijzen dat niet Jacobus Naghel de Bijbelvertaler was!”³¹ Daarnaast gaf hij nog een aantal voorbeelden van geestelijke auteurs uit de middeleeuwen die geen hoge functie bekleedden; iets waar Kors zomaar vanuit ging. In het vervolg van zijn artikel bouwde Coun verder op het onderzoek van Katty De Bundel en op de hypothese van Kwakkel, die de Bijbelvertaler en de Necrologium-kopiist als dezelfde persoon zag. Hij maakte daarbij gebruik van het eerder genoemde *De gaert der minnen* (of: *Der minnen gaert*), dat ooit werd toegeschreven aan Vranke Callaert. Na een uitgebreide redenering kwam hij tot de conclusie dat het werk wel degelijk een autograaf is én dat het vervaardigd werd door de Bijbelvertaler van 1360. Aangezien het oorspronkelijk werd toegeschreven aan de Necrologium-kopiist, kan het volgens hem niet anders dan dat de Bijbelvertaler met de Necrologium-kopiist kan worden vereenzelvigd.³²

Ten slotte richtte Coun zich op handschrift Brussel, KB 1805-08. Dit manuscript bestaat uit drie productie-eenheden, waarvan de eerste beëindigd is op 23 augustus 1395. De eerste twee bevatten een afschrift van de vertaling van *Dialogorum libri IV* van Gregorius de Grote, met zekerheid vertaald door de Bijbelvertaler van 1360. De derde productie-eenheid bestaat uit 3 teksten. De eerste tekst is een afschrift van een Middelnederlandse tekst van pseudo-Augustinus, de derde een onvolledige vertaling van een tekst van pseudo-Beda. De middelste tekst bevat een fragment van de vertaling van de *Homiliae in Evangelia* die in 1381 door de Bijbelvertaler van 1360 vervaardigd werd. Geweten is ook dat de hele derde productie-eenheid neergepend werd door de Necrologium-kopiist en dat ze vermoedelijk speciaal geschreven werd om toe te voegen aan de eerste twee productie-eenheden. Coun concludeerde vagelijk: “Indien de derde gebruikseenheid, geschreven door de Necrologium-kopiist, bedoeld was om toegevoegd te worden aan de twee andere, dan gebeurde dat na 23 augustus 1395 en dan kan de Necrologium-kopiist [en dus ook de Bijbelvertaler, daar Coun hen gelijkstelt, AV] niet Petrus Naghel zijn, want die was al op 1 mei 1395 overleden.”³³ Coun haalde alles uit de kast om aan te tonen dat de Bijbelvertaler van 1360 ook niet met Petrus Naghel kan worden geïdentificeerd. Uiteraard dienen zijn argumenten verder onderzocht te worden, alsook zijn suggestie dat Jacobus Naghel evenveel kans maakt als zijn broer Petrus op het ‘Bijbelvertalerschap’.

2. Petrus en Jacobus Naghel en het Bijbelvertalerschap

Geïnspireerd door Theo Couts ‘oproep’ om te bewijzen dat Jacobus Naghel niet de Bijbelvertaler van 1360 kan geweest zijn, verdiep ik mij in dit hoofdstuk in de levenslopen van Petrus en Jacobus Naghel. Door de vergelijking van een aantal bronnen die informatie verschaffen over hun levens – onder andere

³¹ Coun, 2014: 8.

³² Coun, 2014: 12-28.

³³ Coun, 2014: 29-30.

kronieken, prosopografische studies en een obituarium – ging ik op zoek naar argumenten tegen de identificatie van zowel Petrus als Jacobus Naghel met de Bijbelvertaler van 1360. Op die manier verzamelde ik informatie over beide kartuizers die in Kors' onderzoek volledig buiten beeld bleef en stootte ik op een aantal tegenstrijdige gegevens.

Belangrijk is te weten dat de Bijbelvertaler van 1360 voor de datering van de vertalingen waarschijnlijk gebruik maakte van de paasstijl. Dit vermoeden werd geopperd door Theo Coun, die opmerkte dat de Bijbelvertaler in de vertaling van *Homiliae XL in evangelia* van Gregorius de Grote zelf aangeeft dat hij de paasstijl gebruikte: "Dat hij immers die vertaling in 1380 maakte, ze rond 24 december begon en in de vasten beëindigde, was in de paasstijl mogelijk; het jaar 1381 begon dan pas met Pasen."³⁴ In het diocees Kamerijk, waar Herne deel van uitmaakt, werd de paasstijl reeds in de twaalfde eeuw ingesteld.³⁵ In die jaarstijl wordt het jaarcijfer gewisseld na het kerkelijke officie op Stille Zaterdag. Tot de negende eeuw vond die viering plaats tijdens de nacht van Stille Zaterdag op paaszondag, waardoor de jaarovergang pas gebeurde op Pasen zelf. Later werd het officie vervroegd, waardoor de jaarwisseling zich niet meer op Pasen voltrok, maar wel op paaszaterdag.³⁶ Hieruit volgt dat de vertalingen die voltooid werden tussen 1 januari en Stille Zaterdag een verschillend jaartal kregen in de paas- en de nieuwjaarstijl. Om verwarring inzake de jaartelling te vermijden, worden alle jaartallen weergegeven in nieuwjaarstijl en worden de dateringen van de Bijbelvertaler zelf indien nodig en mits vermelding aangepast.

2.1 Argumenten tegen de identificatie van Petrus Naghel als Bijbelvertaler van 1360?

Bij het voorstellen van Petrus Naghel als de ultieme kandidaat voor de titel 'Bijbelvertaler van 1360', schrijft Mikel Kors het volgende: "Petrus Naghel was vóór 1344 wereldlijk priester en trad ca. 1344 in bij de kartuizers te Herne, en overleed aldaar op 1 mei 1395. Hij was enige tijd prior, eerst in de kartuize van Antwerpen (1365), daarna in Herne (1366-69; 1373)."³⁷ (eigen cursivering) De niet-geëxpliciteerde stelling dat iemand die zoals Petrus Naghel prior was van een kartuis onmogelijk de tijd kan hebben gehad om een groot aantal breedvoerige geestelijke Latijnse teksten te vertalen, verwerpt Kors met zijn laatste 'bewijs'. Uit de periodes waarin Naghel aan het hoofd stond van respectievelijk het kartuizerklooster van Antwerpen en van Herne, zijn er volgens Kors geen werken van hem bekend. Uit de bijbehorende voetnoot blijkt dat Kors deze bewering heeft overgenomen uit een artikel van Jos Bernaer, Jan Boelaert en Jozef Boelaert uit het tijdschrift *Het Oude land van Edingen en Omliggende*. Zij situeren het prioraat van Naghel in Antwerpen in 1365. In Herne zou hij van 1366 tot 1373 aan het

³⁴ Coun, 1980: 197.

³⁵ Strubbe & Voet, 1991:58.

³⁶ Strubbe & Voet, 1991: 55.

³⁷ Kors, 2007: 21.

hoofd hebben gestaan van de kartuis; en dus niet van 1366 tot 1369 én in 1373 zoals Kors aangeeft en zoals letterlijk werd overgenomen door onder andere Katty De Bundel en Geert Claassens.³⁸ Dit verschil in de datering van Naghels prioraat vormt voor Bernaer et al. echter geen probleem om te besluiten dat “het ‘hiaat’ in zijn productie overeen[stemt] met de periode waarin hij als prior eerst te Antwerpen en dan te Herne met bestuurlijke zaken bezig was.”³⁹ Om dit argument te kunnen aanhouden in het voordeel van Petrus Naghel is het van groot belang om de precieze dateringen van de vertalingen die met grote waarschijnlijkheid door de Bijbelvertaler van 1360 zijn vervaardigd en van de periodes waarin Naghel een leidinggevende functie bekleedde in de verschillende kartuizerkloosters naast elkaar te leggen; een onmisbare toets waar Kors in zijn onderzoek erg nonchalant mee omsprong.

2.1.1 Petrus Naghel in Antwerpen

In het hierboven aangehaalde citaat schrijft Kors dat Petrus Naghel niet alleen prior was in Herne, maar ook en zelfs eerder in Antwerpen, namelijk in 1365. De naam van het klooster waar Naghel enige tijd het bewind voerde vermeldde hij echter niet. Het gaat hier om de kartuis Sint-Katharina op het Kiel te Antwerpen, gesticht in de eerste helft van de jaren twintig van de veertiende eeuw door Jan van Bouchout, die op 24 maart 1323 de eerste prior werd.⁴⁰ De eerste monniken die lid werden van de Antwerpse kartuis waren afkomstig uit verschillende reeds bestaande kartuizerkloosters en dus ook uit dat van Herne, opgericht in 1314. Ook de opvolging van prior Jan van Bouchout werd verzekerd door de komst van kartuizermonniken uit andere conventen. Hendrik Delvaux, die een licentiaatsverhandeling wijdde aan het Antwerpse klooster, maakte in deze context melding van Petrus Naghel: “Pieter Nagels, die in de jaren 1360-65 prior van St Katharina was, was ook een geprofest monnik van Herne.”⁴¹ (eigen cursivering) Ook in de ‘Lijst der monniken’ die Delvaux toevoegde aan het einde van zijn verhandeling wordt Pieter Nagels vermeld als prior in Antwerpen van 1360 tot 1365. Indien deze data kloppen, zouden ze er in combinatie met het onomstootbaar feit dat het eerste deel van de omvangrijke vertaling van de Historiebijbel voltooid werd op 12 juni 1360 en het tweede deel op 26 juni 1361, voor zorgen dat Kors’ argument, namelijk dat er geen werken bekend zijn die aan Naghel worden toegeschreven uit de periode waarin hij prior was, vervalst. Meer nog, de bijbelvertaling zou niet in Herne, maar wel in Antwerpen vervaardigd zijn, door een monnik die op dat moment prior was van een andere kartuis dan het klooster waar hij geprofest was.

Het hoogste ambt dat een kartuizermonnik binnen de kloostermuren kan bekleden is dat van overste, ofwel prior. De prior bezit het ultieme gezag en draagt de verantwoordelijkheid over het zielenheil van

³⁸ Bernaer, Boelaert & Boelaert, 2003: 84.

³⁹ Bernaer, Boelaert & Boelaert, 2003: 85.

⁴⁰ Delvaux, 1956: 34.

⁴¹ Delvaux, 1956: 103.

al de leden van de kartuis. Zijn takenpakket is om die reden erg uitgebreid en omvat niet enkel het afnemen van de biecht en het houden van schuldkapittels, maar ook het toedienen van de sacramenten en het persoonlijk begeleiden van al de monniken in het convent. Bovendien staat hij in voor de materiële ontwikkelingen van het klooster.⁴² Naast deze bijzondere verplichtingen dient de prior zich uiteraard ook net als de 'gewone' kartuizers ten volle toe te leggen op het dagelijkse leven binnen de orde, dat vooral gekenmerkt wordt door eenzaamheid en zwijgplicht. De kartuizers leven zowel overdag als 's nachts, waardoor hun dagen in principe geen begin en geen einde kennen. Een groot deel van de tijd brengen de monniken al biddend door: tijdens de twee à drie uur durende officie om middernacht, tijdens de conventmis, tijdens het dank- en lofgebed en tijdens het officieel liturgisch avondgebed in de kerk, en voor en na deze bijeenkomsten in de eigen cel. De overige tijd besteden de kloosterlingen naar believen aan geestelijke lezing, studie, handenarbeid en aan het kopiëren van handschriften. Om manuscripten in te binden en te verbeteren mogen de kartuizers hun cel verlaten en mogen ze op een rustige manier met elkaar praten, iets wat op bijna alle andere momenten verboden is.⁴³ De strenge dagindeling van de kartuizermonniken in combinatie met het vrij zware takenpakket van de prior, maken het – zoals Kors reeds suggereerde maar niet nader verklaarde – moeilijk te geloven dat Petrus Naghel of eender welke andere kartuizer tijdens zijn prioraat de tijd vond om onder andere de volledige Vulgaat naar het Middelnederlands te vertalen.

Om bovengenoemde redenen is het van cruciaal belang om zoveel mogelijk 'zekerheid' te verwerven over de precieze periode waarin Petrus Naghel het ambt van prior vervulde in het Sint-Katharina klooster in Antwerpen en die door Delvaux gesitueerd wordt van 1360 tot 1365. Ook Kurt Schrije geeft in zijn prosopografische studie over het kartuizerklooster van Herne (1997) aan dat Petrus Naghel prior was op het Kiel van 1360 tot 1365; vermoedelijk in navolging van Delvaux, aangezien hij diens licentiaatsverhandeling als bron opgeeft.⁴⁴ Een andere, uitgebreidere prosopografische studie, met name die van Jan de Grauwe over alle Belgische kartuizerkloosters, geeft als concrete data voor de periode van Naghels prioraat in Antwerpen '3 juli 1362 tot 5 mei 1365'.⁴⁵ Waar De Grauwe deze specifieke data niet nader toelicht, vinden we in het *Monasticon belge* wel een verklaring: "Pierre Naghel est mentionné pour la première fois en sa qualité de prieur dans un acte du 3 juillet 1362. On le trouve pour la dernière fois dans un acte du 5 mai 1365, établi durant le Chapitre général, auquel il assistait probablement."⁴⁶ Deze informatie, gebaseerd op oorkonden uit het Antwerps rijksarchief, staat in contrast met de door Hendrik Delvaux verschaft data. Delvaux geeft als bronnen bij zijn bewering enerzijds de door Arnold

⁴² Schrije, 1997: 36-37.

⁴³ Schrije, 1997: 45-47.

⁴⁴ Schrije, 1997: 247.

⁴⁵ De Grauwe, 1999: 45

⁴⁶ Berlière, Brouette et al., 1993: 690-691.

Beeltsens en Jean Ammonius in het Latijn opgestelde kroniek van de Hernse kartuis, uitgegeven door Edmond Lamalle en anderzijds een obituarium van het Antwerpse klooster dat op dit moment deel uitmaakt van het stadsarchief van Lier. Die codex bestaat uit een obituarium (f° 1-122), gevolgd door een tiental oorkonden (f° 124-131) en een lijst der weldoeners (f° 132-139). Op f° 41 in het obituarium start de lijst met doden die herdacht moesten worden in de maand mei. In bijlage 1 is een foto van dit folium terug te vinden. Meteen onder 1 mei staat de tekst: "Dominus Petrus Nagel prior domus huius".⁴⁷ Bekend is dat Petrus Naghel overleed op 1 mei 1395, wellicht in Herne, al is het onloochenbaar dat de maker van het Antwerpse obituarium op de hoogte was van de exacte sterfdatum van Naghel, waardoor een mogelijke terugkeer naar het Sint-Katharina klooster niet volledig kan worden uitgesloten. Verdere informatie over de precieze periode waarin Naghel prior was van 'hun huis' is niet terug te vinden in de codex en wordt ook niet vermeld in de Hernse kroniek. Het is dus erg onduidelijk waar Delvaux zijn gegevens vandaan heeft gehaald. Opvallend is wel de informatie die het Monasticon belge, dat een chronologische lijst bevat van de priores van de Antwerpse kartuis, prijsgeeft over de voorganger van Petrus Naghel op het Kiel. Nicolas Oem, afkomstig uit Bergen-op-Zoom, stierf met zekerheid als prior op 13 november 1360.⁴⁸ Hoewel de eerste akte waarin Naghel vernoemd werd dateert van 3 juli 1362, bestaat de kans dus dat hij Oem rechtstreeks opvolgde in 1360, al blijft dit een aleatoir vermoeden.

Alles overzien, kunnen we enkel aannemen dat Petrus Naghel zéker prior was te Antwerpen tussen 3 juli 1362 en 5 mei 1365. Ofschoon Naghels prioraat door Kors, die enkel het jaartal 1365 aangaf, onnauwkeurig wordt gedateerd, houden zijn argumenten stand. De vertaling van de historische bijbelboeken werd immers volledig beëindigd op 26 juni 1361 – mogelijk dus vóór de aanvang van Naghels prioraat in Antwerpen, maar dat is onduidelijk – en het volgende bekende, met zekerheid gedateerde werk van de Bijbelvertaler, namelijk de vertaling van de *Regel van Benedictus*, werd afgerond in 1373.

2.1.2 Petrus Naghel in Herne

Voor het prioraat van Naghel in het Hernse kartuizerklooster geeft Kors de data 1366 tot 1369 en 1373. De eerder genoemde prosopografische studies van Schrije en De Grauwe geven echter aan dat Naghel prior was in Herne tijdens de volledige periode van 1366 tot 1373. Vooral de kronieken van Beeltsens en Ammonius en de bijlagen in de uitgave ervan, bieden een aantal argumenten om aan te nemen dat hij in die periode een aantal jaren de kartuis leidde. Petrus Naghel was een wereldlijk geestelijke uit de buurt van Aalst, die in 1343 intrad in het kartuizerklooster van Herne. Beeltsens en Ammonius rapporteren dat ze niet zeker weten in welke jaren hij precies aan het hoofd stond van het convent. Ze weten echter wel

⁴⁷ Stadsarchief Lier, Fonds van de kartuizers te Lier, nr. 22.

⁴⁸ Berlière, Brouette et al., 1993: 690.

zeker dat hij in 1370 werd genoemd als prior in een akte.⁴⁹ In de bijlagen van Lamalles uitgave is dat document terug te vinden. Het gaat om een charter over een belangrijke gift van Willem van Reyghersvliete, opgesteld in het jaar 1370, waarin Petrus Naghel dus prior was.⁵⁰ Verder geven Beeltsens en Ammonius ook nog te kennen dat Petrus, eens hij prior was, zijn broer Jacobus Naghel verkoos om hem bij te staan als procurator (hierover meer in paragraaf 2.2) en dat ze samen een uitstekend 'team' vormden.⁵¹ Toch werd diezelfde Petrus Naghel in 1371 op de vingers getikt door het generaal kapittel omdat hij de verplichte jaarlijkse vergadering niet had bijgewoond. Naghel moest zeven dagen extra vasten. Ondanks deze strubbeling kreeg hij rond dezelfde tijd de toestemming van hetzelfde generaal kapittel om een optrekje te laten neerpoten voor een medemonnik die lepra had opgelopen.⁵² Ook in 1373 wordt hij nog genoemd als prior en in 1390 staat hij te boek als een van de oudste leden van het klooster.⁵³ Gebaseerd op Brussel, KB 18202, vult het Monasticon belge aan dat hij prior werd tussen 13 juni 1366 en 1 februari 1369 en dat hij de laatste keer als prior wordt genoemd in een akte uit het jaar 1373.⁵⁴

Bovenstaande uiteenzetting bevat genoeg argumenten om te geloven dat Petrus Naghel al aan het einde van de jaren zestig van de veertiende eeuw prior werd van het Hernse kartuizerklooster en die ambt niet pas (her)opnam in 1373 zoals Mikel Kors aangeeft. Dit maakt dat de vertaling van de *Regel van Benedictus* (Brussel, KB 2485) in opdracht van Lodewijk Thonijs, die volgens het colofon van de vertaler voltooid werd op 13 januari 1373 (NS), zonder twijfel gemaakt is tijdens Naghels prioraat in Herne. Kors' argument over het feit dat er geen werken van de Bijbelvertaler zouden bekend zijn die mogelijk vervaardigd werden tijdens een van Naghels prioraten komt op die manier op losse schroeven te staan.

Uiteraard is de weerlegging van één van Kors' vele argumenten niet genoeg om zijn hele hypothese uit de weg te ruimen. Om die reden luidt het antwoord op de vraag die gesteld werd in de titel van dit hoofdstuk – namelijk 'Zijn er argumenten tegen de identificatie van Petrus Naghel als de Bijbelvertaler van 1360?' – dan ook 'nee': na een analyse van alle terug te vinden informatie over het leven van Petrus Naghel zijn er geen, of toch zeker onvoldoende, argumenten naar boven gekomen.

2.2 Argumenten tegen de identificatie van Jacobus Naghel als Bijbelvertaler van 1360?

De enige informatie die Mikel Kors verschaft over Jacobus Naghel is het onbetwistbaar feit dat hij net als zijn broer Petrus kartuizer was in Herne. Zoals reeds vermeld, moet de Bijbelvertaler van 1360 volgens

⁴⁹ Lamalle, 1932: 31.

⁵⁰ Lamalle, 1932: 229.

⁵¹ Lamalle, 1932: 31-32.

⁵² Lamalle, 1932: 35.

⁵³ Lamalle, 1932: 32-34.

⁵⁴ Berlière, Brouette et al., 1972: 1437-1438.

Kors afkomstig zijn uit de oostelijke Denderstreek, tussen 1357 en 1388 als vertaler actief kunnen geweest zijn en iemand van enige renommée zijn.⁵⁵ Aangezien Jacobus Naghel de broer is van Petrus Naghel, is hij uiteraard ook afkomstig uit de oostelijke Denderstreek, meer bepaald uit de buurt van Aalst. Argumenten over schenkingen van familieleden van Petrus Naghel gelden eveneens voor Jacobus Naghel. Aangezien ze in hetzelfde klooster verbleven, zijn alle motieven die rechtstreeks verbonden zijn met de kartuis van Herne als thuisbasis van de Bijbelvertaler ook in het voordeel van Jacobus van toepassing. Het precieze moment waarop Petrus' broer werd geprofest in Herne wordt in de kroniek van Beeltsens en Ammonius niet vermeld. Jacobus Naghel wordt wel enkele keren vernoemd als procurator van het klooster en als getuige van aktes, namelijk in 1370 en in 1373 tijdens het prioraat van Petrus.⁵⁶ In 1390 waren Petrus en Jacobus Naghel de oudsten van de Hernse kartuis.⁵⁷ Aangezien er verder geen data worden genoemd met betrekking tot Jacobus Naghels aanwezigheid in Herne, is het niet uitgesloten dat ook hij tussen 1357 en 1388 als vertaler actief kan geweest zijn. Bovendien bracht hij, in tegenstelling tot zijn broer Petrus, vermoedelijk zijn hele 'carrière' als kartuizermonnik door in Herne.

Naast de door Lamalle uitgegeven kroniek bestaat er nog een tweede kroniek over het kartuizerklooster van Herne, geschreven door Bruno Pédé die er van 1752 tot 1765 prior was. Dat document is momenteel in privébezit, maar zowel Lamalle als Kurt Schrije hebben het kunnen raadplegen. Schrije schrijft dat de kroniek tot 1534 voornamelijk een samenvatting is van het handschrift van Beeltsens en Ammonius met hier en daar toevoegingen van extra informatie, waarschijnlijk afkomstig uit het archief van het klooster dat toen nog intact was.⁵⁸ Eén van die toevoegingen heeft betrekking op Jacobus Naghel. Volgens Pédé bekleedde die namelijk ook enige tijd de ambt van prior. Pédé geeft zelf aan dat hij niet terug te vinden is in de catalogus van priores, maar baseert zijn vermoeden op een brief uit 1395 waarin hij genoemd wordt als prior van het huis.⁵⁹ Ook de, opnieuw door Lamalle uitgegeven, "Catalogue des prieurs de la chartreuse d'Hérinnes" vermeldt Jacobus Naghel als prior in het jaar 1395.⁶⁰ De editeur merkt echter zelf op dat die catalogus zeer nauw verwant is met de kroniek van Pédé en dat het prioraat van Jacobus Naghel om die reden vermeld wordt. De brief waarnaar Pédé verwijst, vond Lamalle niet terug en ook het necrologium maakt geen melding van een mogelijk prioraat van de monnik.⁶¹ De kans dat Jacobus Naghel effectief net als zijn broer enige tijd aan het hoofd stond van de Hernse kartuis is eerder klein, al is het onduidelijk wie er dan wel prior was in 1395. In Schrijes lijst van priores, opgenomen in zijn prosopografische studie, wordt een zekere Joannes Hoste aangeduid als

⁵⁵ Kors, 2007: 21.

⁵⁶ Lamalle, 1932: 31.

⁵⁷ Lamalle, 1932: 20.

⁵⁸ Schrije, 1997: 13.

⁵⁹ Geciteerd in Lamalle, 1932: 31.

⁶⁰ Lamalle, 1932: 182.

⁶¹ Lamalle, 1932: 31.

prior vanaf 1390. Het jaar waarin hij zijn prioraat beëindigde is schimmig, net als het begin van het prioraat van zijn opvolger Bartholomeus Clautiers, die de ambt bekleedde tot 1398. Ook in het *Monasticon belge* wordt bevestigd dat “[l]a date du début de son priorat [van Clautiers, AV] à Hérinnes est inconnue.”⁶²

Het is wel een ontegensprekelijk feit dat Jacobus Naghel gedurende een aantal jaar procurator was van het kartuizerklooster te Herne. Beeltsens en Ammonius zijn zelfs vol lof over de manier waarop hij zijn broer bijstond tijdens diens prioraat.⁶³ Inzake het materieel beheer, is de procurator de rechterhand van de prior. In het ‘lager huis’, waar de lekenbroeders verblijven, oefent hij het gezag van prior uit en begeleidt hij de lekenbroeders tijdens het uitvoeren van hun taken. Bovendien zorgt hij ook voor de gasten en wanneer er religieuze bezoekers over de vloer komen, dineert hij met hen. Ten slotte behoort het geven van aalmoezen aan de deur, vaak in samenspraak met de prior, ook tot zijn taken.⁶⁴ Als leider van de lekenbroeders en gastheer van de kartuis onderhield Jacobus Naghel nauwe banden met de seculiere wereld. Op die manier is het perfect mogelijk dat hij informatie verwierf over een aantal wereldse principes en in contact kwam met wereldlijke geschriften. Waar Kors Petrus Naghels achtergrond als seculier priester opvoert als argument voor de manier waarop hij in contact kwam met wereldse praktijken, is het niet uit te sluiten dat zijn broer Jacobus tijdens het beoefenen van zijn ambt als procurator ook het een en ander te weten kwam over de profane wereld. In ieder geval is het duidelijk dat Jacobus Naghel ook aan de derde minimale voorwaarde voldoet die Kors stelt voor de identificatie van de Bijbelvertaler, namelijk dat het iemand van enige renommée moet zijn; iemand die een ‘hoge’ functie bekleedde binnen de kartuis. De vraag is dan alleen of het denkbaar is dat een procurator wél de tijd had om een ontzaglijk aantal Latijnse teksten te verdietsen. In dat opzicht staan Petrus en Jacobus Naghel in ieder geval op dezelfde hoogte, aangezien ze in 1373 – toen de vertaling van de *Regel van Benedictus* tot stand kwam – samen de kartuis bestuurden als prior en procurator.

Het sterfjaar van Jacobus Naghel is onbekend. De prosopografische studies van Schrije en van De Grauwe geven enkel aan dat hij op 5 januari het leven liet te Herne zelf. Aangezien hij volgens Pédé in 1395 nog genoemd werd als prior in een brief, is de kans reëel dat hij langer leefde dan zijn broer Petrus die op 1 mei 1395 stierf. In het licht van Couns argumentatie, die de Petrus Naghel-hypothese van Kors afzweert omwille van het feit dat Petrus in 1395 reeds het leven liet, maakt Jacobus Naghel dus zelfs meer kans op het Bijbelvertalerschap. Uiteraard is dat een erg speculatieve aanname, daar Jacobus Naghels overlijden niet concreet gedateerd is en de brief die Pédé als bron geeft voor zijn prioraat niet is overgeleverd.

⁶² Berlière, Brouette et al., 1972: 1439.

⁶³ Lamalle, 1932: 31-32.

⁶⁴ Schrije, 1997: 38-39.

Hoewel er over het leven van Petrus Naghel meer bekend is dan over dat van zijn broer Jacobus, zijn er veel argumenten die voor beide broers geldig zijn. Bovendien is er geen enkel element uit de levensloop en 'kartuizercarrière' van Jacobus Naghel dat de veronderstelling dat hij de Bijbelvertaler van 1360 was, uitsluit. Opnieuw is het antwoord op de vraag die geopperd werd in de titel 'nee'. Het verzoek van Theo Coun om te bewijzen dat Jacobus Naghel niet de Bijbelvertaler van 1360 kan geweest zijn, kan niet ingewilligd worden omdat er simpelweg geen bewijsmateriaal voor handen is.

3. Meervoudig of collaboratief auteurschap?

Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat Petrus en Jacobus Naghel in principe evenveel kans lijken te maken op de titel 'Bijbelvertaler van 1360', waardoor de – uiteraard zeer gewaagde – vraag rijst naar een mogelijk samenwerkingsverband tussen de broers en/of andere monniken uit de Hernse kartuis. Het feit dat er in de lange onderzoekstraditie naar de identiteit van de Bijbelvertaler steeds wordt uitgegaan van enkelvoudig auteurschap, is op z'n minst opmerkelijk te noemen. Katty De Bundel stootte tijdens haar onderzoek naar specifieke 'Naghel-woorden' wel op het feit dat het woordgebruik van de Bijbelvertaler in de kartuis van Herne navolging heeft gevonden. Een hypothese over mogelijk meervoudig auteurschap bleef echter uit.⁶⁵ In dit hoofdstuk ga ik na of meervoudig of collaboratief auteurschap op basis van de prologen bij de vertalingen kan worden uitgesloten. Met de term 'meervoudig auteurschap' doel ik op de mogelijkheid dat niet het volledige oeuvre dat aan de Bijbelvertaler wordt toegeschreven van dezelfde hand is, maar dat twee of meer auteurs apart de vertalingen vervaardigden. 'Collaboratief auteurschap' impliceert een eventueel samenwerkingsverband; verschillende kopiisten werkten samen aan één of meerdere vertalingen. In de prologen geeft de Bijbelvertaler informatie over zichzelf en over zijn werk. Dat doet hij vaak in de eerste persoon enkelvoud, maar ook geregeld in de eerste persoon meervoud.

In het proefschrift van Gerard Sonnemans getiteld *Functionele aspecten van Middelnederlandse versprologen* – dat, hoewel de prologen van de Bijbelvertaler niet in verzen zijn geschreven, toch nuttig is – worden zulke persoonlijke gegevens 'autobiografisch' genoemd.⁶⁶ Sonnemans doelt hier onder andere mee op "feitelijke informatie over het oudere oeuvre van de auteur" en op "uitspraken over de drijfveren voor het dichten, uitspraken over problemen bij het dichten, uitingen van bescheidenheid en kritiekafweer".⁶⁷ Dat zijn stuk voor stuk elementen die in de prologen van de Bijbelvertaler aanwezig zijn. Wat het vertelstandpunt in die context betreft schrijft Sonnemans dat er in bijna alle 126 prologen die hij heeft bestudeerd een ik-verteller spreekt. In de overige gevallen wordt er (ook) in de derde persoon enkelvoud verteld. 'Hi' in de plaats van 'ic' wijst dan mogelijk op een auteurs-onafhankelijke

⁶⁵ De Bundel, 2009: 459.

⁶⁶ Sonnemans, 1995: 108-109.

⁶⁷ Sonnemans, 1995: 121- 122.

vertelinstantie.⁶⁸ Van voornaamwoorden in de eerste persoon meervoud maakt Sonnemans geen gewag. Dat is logischerwijze te wijten aan het feit dat hij ze niet of slechts amper heeft aangetroffen in de autobiografische delen van de geanalyseerde prologen. De vele voorbeelden die hij geeft bevestigen die stelling in ieder geval. Het naast elkaar voorkomen van persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in de eerste persoon enkelvoud en meervoud in de prologen van de Bijbelvertaler is dus een opvallend gegeven, dat de moeite waard is om te bestuderen.

Voor het verzamelen van de prologen baseerde ik mij op het proefschrift van Katty De Bundel, waarin het meest recente overzicht wordt gegeven van het oeuvre van de Bijbelvertaler. Ik gebruikte edities van onder andere Coun, De Bruin, De Bundel, De Vooyts en Ebinge Wubben.⁶⁹ Voor een puur inhoudelijke bespreking van de meeste prologen verwijs ik naar het proefschrift van De Bundel. Mijn analyse van het verzamelde tekstmateriaal focust op de autobiografische elementen en leverde informatie op op twee niveaus. Enerzijds reconstrueerde ik op basis van de rechtstreekse verwijzingen tussen de prologen onderling een netwerk van vertalingen die met elkaar in verbinding staan. Anderzijds bestudeerde ik het gebruik van de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in de eerste persoon enkelvoud en meervoud in de prologen. Door kritische reflectie op de resultaten formuleer ik een antwoord op de vraag of meervoudig of collaboratief auteurschap al dan niet mogelijk is.

3.1 Drie tekstclusters

Aan de hand van de onmiddellijke verwijzingen in de prologen legde ik drie tekstclusters bloot, waarvan schematische weergaven in bijlage 3 zijn terug te vinden. Om de schema's goed te begrijpen is wellicht enige duiding nodig. De pijlen vertrekken steeds bij de proloog waarin verwezen wordt naar de vertaling of de proloog waar de pijl uitkomt. Een rode pijl wijst op een verwijzing naar de vertaling zelf of de inhoud ervan; een gele geeft aan dat er enkel een verband is tussen de prologen. Om de uiteenzetting zo gestructureerd mogelijk te houden, besteed ik in wat volgt nog geen aandacht aan de pronomina maar focus ik op de connecties tussen de prologen en de vertalingen.

De grootste cluster bevat bijna uitsluitend (sub)prologen bij de vertalingen van bijbelteksten. In de grote proloog voorafgaand op de Pentateuch, waar het eerste deel van de verdietsing van de Historiebijbel mee opent, staat: "die Passionarijs ofte Aurea Legende, die wi hier voertijts te Dietsche uutten Latine maecten."⁷⁰ Vooral het woord 'hier' is erg opvallend. Het wijst namelijk op het feit dat de vertaling van de Pentateuch – en mogelijk bij uitbreiding de hele vertaling van de Historiebijbel (1360 en 1361) – op dezelfde plaats én door dezelfde perso(o)n(en) is vervaardigd als de *Gulden Legende*, die volgens een

⁶⁸ Sonnemans, 1995: 110.

⁶⁹ Een lijst van alle prologen en de bijbehorende edities is in bijlage terug te vinden.

⁷⁰ Geciteerd naar De Bruin, 1977: 2.

kopiistencolofon in één van de vroegste afschriften voltooid werd in 1358 (NS).⁷¹ Onder andere het dialect van het oudste handschrift en de aanwezigheid van de vermoedelijke Latijnse legger in het klooster van Herne zijn argumenten om aan te nemen dat de vertaling van Voragine's *Legenda Aurea* in Herne werd gemaakt.⁷² Ook de bijbelvertaling kwam daar dus hoogstwaarschijnlijk tot stand. De vraag is dan of Petrus Naghel op dat moment nog in Herne aanwezig was of dat hij reeds vertrokken was naar het Sint-Katharina klooster in Antwerpen om daar de ambt van prior op te nemen, zoals in het vorige hoofdstuk werd gesuggereerd.

In de subproloog bij Jozua (1360) verwijst de Bijbelvertaler opnieuw letterlijk naar zijn eerder werk, namelijk naar de verdietsing van de Pentateuch: "Nu om dat ic mi [...] heb ontcommert ende verledicht [...] van Moyses v boeken daer die wet in bescreven es, soe wil ic voert beschryven Josue."⁷³ Daarnaast schrijft hij ook kort iets over de vertalingen van de bijbelboeken Rechters en Ruth, die rechtstreeks op Jozua volgen. Iets eerder in de voorrede vinden we een opvallendere referentie. De auteur blikt namelijk vooruit op de vertaling van Jezus Sirach: "om ondersceidicheit van Ihesus Sidrach sone, die Ecclesiasticum bescreef, also wi hier na seggen selen."⁷⁴ Jezus Sirach werd op een onbekend tijdstip vertaald, samen met Spreuken, Prediker, Hooglied en Wijsheid. In een algemene proloog bij deze 'boeken van Salomon' – die dus ook nauw met elkaar in verband staan – geeft de Bijbelvertaler aan dat hij na de Historiebijbel geen bijbelteksten meer wilde vertalen, maar dat hij zwichtte voor de veelvuldige verzoeken van zijn opdrachtgever Jan Teye. Het is dus erg vreemd dat de proloog bij Jozua de niet-gedateerde vertaling van Jezus Sirach aankondigt, terwijl de Bijbelvertaler in de algemene proloog bij de didactische boeken zelf aangeeft dat die niet gepland was.

De proloog bij Salomons boeken bevat ook een impliciete verwijzing naar andere, eerder geschreven prologen (in het schema aangeduid met een gele pijl): "mer alsoe ic altoes ghescreven hebben soe en meinnic negheen dinc jeghe God, noch jeghen die heilige kerk te doene."⁷⁵ Een gelijkaardige uiting van bescheidenheid komt ook voor in de subproloog bij Jozua, waarin de Bijbelvertaler eveneens aangeeft dat hij zulke uitspraken al eerder deed, namelijk in de grote proloog bij de Pentateuch. Een andere impliciet verband is terug te vinden in de voorrede bij Koningen I-IV (1360): "In desen boeke sal ic, als ic voer heb ghedaen, donderscedicheit setten uten historien, daer die bible te cort ende te doncker es te verstaen."⁷⁶ Hij doelt daarmee op het feit dat hij regelmatig terugvalt op de *Historia Scholastica* om

⁷¹ De Bundel, 2009:18.

⁷² Kors, 2007: 19; 24-25.

⁷³ Geciteerd naar De Bruin, 1977: 273.

⁷⁴ Geciteerd naar De Bruin, 1977: 273.

⁷⁵ Geciteerd naar De Bruin, 1978a: 279.

⁷⁶ Geciteerd naar De Bruin, 1977: 344.

bijbelpassages die te ingewikkeld zijn te verklaren. Zoals hij zelf uitlegt, deed hij dat al eerder, namelijk in de vertalingen van de Pentateuch en van Jozua.

Tot slot bevat de grootste cluster ook nog twee expliciete referenties aan de vertaling van delen uit het Oude Testament. In de proloog bij Cyrus lezen we eerst: “Hier wil ic beginnen die ander partye van der bibelen”, en verderop: “die lettere houdende also wij in dierste partie hebben gedaen.”⁷⁷ De Bijbelvertaler verwijst hier tweemaal naar de vertaling van het eerste deel van de Historiebijbel, die op 12 juni 1360 werd voltooid. Met deze proloog opende hij dus waarschijnlijk het tweede deel van zijn vertaling, die werd beëindigd op 23 juni 1361. De enige verwijzing in deze cluster die niet uit een van de prologen bij de bijbelboeken komt, is terug te vinden in de voorrede bij het niet-gedateerde *Der vader boec*: “in doude testament dat wi een deel in Dietscher talen bi gods hulpen ghemaect hebben.”⁷⁸ Ook het Nieuwe Testament wordt in deze proloog aangehaald, zonder vermelding van een (gedeeltelijke) vertaling, hoewel de Bijbelvertaler ook een – weliswaar veel kleiner – deel van het Nieuwe Testament overzette naar het Middelnederlands. Mogelijk dienen we *Der vader boec* dus te dateren voor de vertaling van de Handelingen der apostelen, die door De Bundel bij het tweede deel van de Historiebijbel wordt gerekend en dus in 1361 reeds is vervaardigd.

De tweede tekstcluster is opgebouwd rond de proloog bij Jeremia en Ezechiël, die meerdere referenties bevat: “In desen jaer van tribulacien ende vernoey⁷⁹ wert ic gebeden van een minen vrient van Bruesele, dien ic voertijts Ysayam den prophete in Duutsche maecte, dat ic hem oec te Duutsche maecken soude Iheremiam ende Ezechiel.”⁸⁰ De Bijbelvertaler kondigt aan dat hij voor Jan Taye, voor wie hij eerder al de profet Jesaja vertaalde, ook Jeremia en Ezechiël zal verdietsen. Uiteraard vertaalde hij voor Taye nog veel meer, maar, wellicht omdat het om de profeten gaat, vernoemt hij hier enkel Jesaja. Aan het eind van de proloog heeft de Bijbelvertaler het nog over een ander werk: “Mer daer op maecte Sinte Gregorius xxii omelien [...] die ic mene [...] in Duutsche te leggen alsoe ic eerst mach.”⁸¹ Volgens De Bundel doelt hij hiermee op *Homiliae in Ezechielem prophetam* van Gregorius de Grote, al geeft ze aan dat het woordgebruik in die vertaling geen enkele overeenkomst vertoont met de rest van het oeuvre van de Bijbelvertaler.⁸² De Vooy's beweerde eerder dat de Bijbelvertaler hier verwijst naar de vertaling van Gregorius' *Homiliae XL in evangelia*.⁸³ Die kwam volgens een colofon in een van de handschriften

⁷⁷ Geciteerd naar Ebinge Wubben, 1903: 83-84.

⁷⁸ Geciteerd naar Langhendries, 1998: 129.

⁷⁹ Hij bedoelt hier het jaar 1384, eerder in de proloog schrijft hij: “Int jaer ons Heren doemen screef m iii^c ende lxxxiij, welc jaer men te rechte heten mach dat jaere van tribulacien ende vernoey.” (Geciteerd naar De Bruin, 1978b: 80.)

⁸⁰ Geciteerd naar De Bruin, 1978b: 80.

⁸¹ Geciteerd naar De Bruin, 1978b: 81.

⁸² De Bundel, 2009: 36 en 154.

⁸³ De Vooy's, 1903: 154-155.

(Den Haag, KB, 73 H 6) echter al tot stand in 1381 (NS).⁸⁴ Aangezien de proloog bij Jeremia en Ezechiël geschreven is in 1384 of later (zie voetnoot 79) is het onmogelijk te geloven dat de vertaling waar hij naar verwijst dezelfde is als die in het bovengenoemde handschrift. De vraag is dan op welke grond *Sente Gregorius' omelien* aan de Bijbelvertaler kan toegeschreven worden, want in de secundaire literatuur is hier verder nergens een sluitende reden voor te vinden.

De derde cluster bevat slechts één impliciet maar erg duidelijk verband tussen de prologen bij *Sente Gregorius' dyalogus* (1388) en bij *Der minnen gaert* (NS 1387). In de proloog bij de vertaling van de dialogen staat: "also ic vor tijts in een vorredene van enen boeke gescreven hebbe dat ic nemmeer boeke uten Latine te Dietsche getrocken en soude hebben."⁸⁵ De passage waarin hij aangeeft nooit nog te willen vertalen is letterlijk terug te vinden in de proloog bij *Der minnen gaert*.⁸⁶

De verbanden op basis van de prologen zijn binnen de clusters erg duidelijk: de teksten zijn nauw met elkaar verbonden en zonder twijfel van dezelfde hand(en). Tussen de clusters is er echter geen sprake van cohesie. Daarmee wil ik niet onmiddellijk beweren dat de verschillende tekstclusters door andere auteurs vervaardigd zijn. Het is in ieder geval wel zo dat de samenhang van het oeuvre van de Bijbelvertaler op grond van de letterlijke verwijzingen in de prologen minder eenduidig is dan eerder werd geloofd, waardoor meervoudig auteurschap moeilijk uit te sluiten is. Uiteraard moet er in ieder geval wel rekening gehouden worden met het feit dat een aantal vertalingen niet of slechts in beperkte mate voorzien zijn van een proloog. Het is onduidelijk of die zijn verloren gegaan of nooit hebben bestaan. Indien dat laatste het geval is, kan de vraag gesteld worden waarom sommige vertalingen geen proloog van de vertaler zelf kregen en andere wel. Tot slot is het wat de datering betreft erg duidelijk dat de eerste cluster bestaat uit teksten die niet-gedateerd zijn of vervaardigd werden tussen 1358 (NS) en 1361. De vertalingen uit de twee andere clusters zijn allemaal later geschreven, namelijk in de jaren tachtig van de veertiende eeuw, lang na de prioraten van Petrus Naghel.

3.2 Pronomina in de prologen

Om de analyse van de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in de autobiografische elementen uit de prologen overzichtelijk aan te vangen, heb ik de voorredes onderverdeeld in drie groepen: prologen met enkel voornaamwoorden in de eerste persoon enkelvoud of in de eerste persoon meervoud en prologen waarin beiden voorkomen. Een tabel met het resultaat is in bijlage 4 toegevoegd. De prologen bij Wijsheid en bij Jesaja bevatten geen autobiografische elementen en dus geen relevante voornaamwoorden, waardoor ze niet zijn opgenomen in het overzicht.

⁸⁴ De Bundel, 2009: 38.

⁸⁵ Geciteerd naar Heth, 1999: 104.

⁸⁶ Zie De Vooy, 1903: 142.

In de helft van de prologen komen uitsluitend pronomina in de eerste persoon enkelvoud voor. Toch schrijft de auteur ook vaak over zichzelf en zijn werk in het meervoud. In maar liefst negen prologen wordt er geswicht tussen 'ic' en 'wi'. Twee voorredes bevatten enkel persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in het meervoud. De onderverdeling bracht geen betekenisvolle overeenkomsten met de tekstclusters aan het licht. Het is wel opvallend dat er in de later vertaalde teksten die geen onderdeel uitmaken van de Bijbel uitsluitend pronomina in het enkelvoud aanwezig zijn. Om een oordeel te kunnen vellen over mogelijk meervoudig of collaboratief auteurschap is het van groot belang om het gebruik van 'ic' en 'wi' in verschillende contexten van naderbij te bekijken. In wat volgt zijn de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in de citaten gecursiveerd.

Hoewel Gerard Sonnemans in zijn proefschrift over versprologen geen aandacht besteedt aan voornaamwoorden in de eerste persoon meervoud, is het te kort door de bocht om de mogelijkheid dat ze gebruikt werden in vaste formules zomaar af te schrijven. Middeleeuwse geestelijken, waar de Bijbelvertaler wellicht toe behoorde, kwamen vooral in contact met Latijnse teksten. Aangezien het hier gaat om Middelnederlandse vertalingen van Latijnse werken, is het nuttig om het gebruik van enkelvoud en meervoud in het Latijn onder de loep te nemen. De Duitse Indogermanist Friedrich Slotty bestudeerde pluralia in een zeer groot corpus Latijnse, weliswaar klassieke, teksten. Hij introduceerde de term *pluralis auctoris* voor passages waarin de auteur zelf in een meervoudsvorm verwijst naar tekstdelen die hij reeds geschreven heeft. Voorbeelden van zulke formules zijn *ut supra demonstravimus* en *ut supra scripsimus*.⁸⁷ In de prologen trof ik gelijkaardige uitdrukkingen aan, maar dan in het enkelvoud, namelijk in de voorredes bij Jozua ("ghelijc dat *ic* voerseit hebbe" en "also *ic* voerseit heb"), bij Koningen I-IV ("als *ic* voer heb ghedaen"), bij de didactische boeken ("alsoe *ic* altoes ghescreven hebben") en bij *Sente Gregorius' dyalogus* ("also *ic* [...] ghescreven hebbe"). Het gaat hier echter telkens om impliciete verbanden tussen de prologen en de vertalingen; tussen verschillende teksten. Slechts één keer komt een soortgelijke verwijzing voor in het meervoud, meer bepaald in de grote proloog bij de Pentateuch: "alsoe *wi* voerseit hebben". In deze tekst gaat om een verwijzing naar de uiteenzetting aan het begin van dezelfde voorrede; binnen dezelfde tekst dus. Aangezien Slotty het ook uitsluitend heeft over verwijzingen binnen één tekst kan het gebruik van het meervoud in dit geval geïnterpreteerd worden als een *pluralis auctoris*, al kan het – daar het overgrote deel van de proloog in kwestie volledig vanuit de ik-persoon geschreven is – ook gaan om een toevallige uitzondering of juist om een betekenisvolle verwijzing naar een samenwerkingsverband.

De hierboven besproken *pluralis auctoris* is een subvorm van wat Slotty *pluralis sociativus* noemt. Daarmee doelt hij op het gebruik van het meervoud als de auteur zich op één of andere manier onderdeel voelt van de gemeenschap waar ook de lezer toe behoort. Zo schrijft de Bijbelvertaler vaak

⁸⁷ Slotty, 1928: 253-255.

'wi' en 'onse' (zowel het persoonlijk als het bezittelijk voornaamwoord) om te verwijzen naar 'de gelovigen', onder andere in de prologen bij de *Gulden Legende*, bij de Pentateuch en bij *Der minnen gaert*. Ter illustratie, een voorbeeld uit de voorrede bij de *Gulden Legende*: "Dat ons der heileghen leven ende martelaren bescreven es. Dat es om dat wi daer in vinden selen [...] hoe sere ons leven vanden haren versceden es."⁸⁸ Ook in de korte proloog bij Tobias wordt het meervoud gebruikt om de band tussen de auteur en de lezer te benadrukken: "Maer willen wi merken dendde van des joncs Tobias levenne, soe moghen wi prueven."⁸⁹ Hier gaat het echter niet om de 'gemeenschap' van gelovigen, maar eerder om wat Slotty *pluralis affectus* noemt. De auteur voelt een 'affectieve' band met zijn publiek: ze willen beiden weten hoe het Tobias vergaat.⁹⁰

Op basis van wat hierboven werd uiteengezet en indien men aanneemt dat de verwijzing in het meervoud in de proloog bij de Pentateuch een *pluralis auctoris* of een *slip of the pen* is, lijkt het perfect mogelijk om meervoudig of collaboratief auteurschap uit te sluiten. Er zijn immers verklaringen voor het gebruik van de meervoudsvormen. 'Wi' en 'onse' komen in de prologen echter nog veel vaker voor, ook in totaal andere contexten. Inhoudelijk gezien zijn er een aantal zaken die regelmatig zowel in het enkelvoud als in het meervoud terugkeren. Al deze passages kunnen worden ondergebracht binnen de vijf eerder genoemde kenmerken die Sonnemans toedicht aan autobiografische elementen in prologen, namelijk: feitelijke informatie aangaande het eerdere oeuvre, drijfveren voor het schrijven, problemen bij het schrijven, uitingen van bescheidenheid en kritiekafweer.⁹¹ Omdat het onmogelijk is alles uitgebreid te bespreken, zal ik in wat volgt aan de hand van de meest opvallende voorbeelden het gebruik van de pronomina in de prologen verder illustreren.

Referenties aan het eerdere oeuvre of aan vertalingen die nog volgen, kwamen reeds uitgebreid aan bod in de uiteenzetting over de tekstclusters. De verwijzingen naar andere vertalingen in de eerste en grootste cluster gebeuren bijna altijd in het meervoud, met name in de prologen bij de Pentateuch, bij Jozua, bij Cyrus en bij *Der vader boec*. In de proloog bij Koningen I-IV verwijst hij in het enkelvoud. Ook in de proloog bij Jeremia en Ezechiël in de tweede cluster staat er tweemaal een referentie in het enkelvoud. Er is geen duidelijk systematisch verschil tussen de clusters dat een hypothese over mogelijk meervoudig auteurschap kan versterken.

Wat de drijfveren voor het schrijven betreft blijkt uit de prologen dat de Bijbelvertaler zowel op vraag van anderen als uit zichzelf vertalingen maakte. In de prologen bij de *Gulden Legende*, bij Salomons boeken en bij Jeremia en Ezechiël geeft de vertaler expliciet en in het enkelvoud aan dat hij verzocht

⁸⁸ Geciteerd naar De Vooys, 1903: 150.

⁸⁹ Geciteerd naar De Bruin, 1978a: 114.

⁹⁰ Slotty, 1928: 254.

⁹¹ Sonnemans, 1995: 121-122.

werd om de verdietsing aan te vangen. In de twee laatste gevallen kwam de opdracht wellicht van de Brusselse patriciër Jan Taye. In de voorrede bij de boeken van Salomon, die trouwens in briefvorm is opgesteld, spreekt hij hem rechtstreeks aan: "Lieve ende gheminde vrient, *ic* mach spreken dat uwe eenradighe begheerte ende uwe goede wille *mi* ghedwongen hebben ende verwonnen."⁹² In de proloog bij Jeremia en Ezechiël noemt hij hem "*minen* vrient van Bruesele", al staat er nergens letterlijk dat het om dezelfde persoon gaat. Hoewel het in bovenstaande citaten erg duidelijk lijkt dat de opdracht werd gegeven aan één individu, kan op basis hiervan een mogelijk samenwerkingsverband niet worden uitgesloten. Het feit dat de auteur van de proloog persoonlijk verzocht werd, wil namelijk niet zeggen dat hij de karwei ook alleen heeft uitgevoerd. Bovendien verschijnt de 'vriend' ook in de proloog bij Jezus Sirach, vergezeld van een bezittelijk voornaamwoord in de eerste persoon meervoud: "Want *onse* vrient, die *ons* die bibel dede beghinnen, hi en laet *ons* niet gherusten."⁹³

Naast opdrachtgevers had de Bijbelvertaler ook persoonlijke drijfveren die hij meermaals aanhaalt, onder andere in de grote proloog bij de Pentateuch: "Om dese sake heeft *mi* langhe int herte gheweest dat *ic* gherne dit fundament vander Scriftueren uutten Latine te Dietsche trecken soude, omdat *ic* hope datter menich salich mensche die ongheleert es van clergien, sijn profijt in doen soude."⁹⁴ Het is opvallend dat de auteur hier niet aangeeft dat de volledige Bijbel in opdracht werd vertaald, terwijl hij dat wel suggereert in de hiervoor geciteerde proloog bij Jezus Sirach. Gelijkaardige beweegredenen zijn – steeds in het enkelvoud – terug te vinden in een aantal prologen bij vertalingen die vele jaren na de bijbelvertaling en zeker niet op vraag van iemand van buitenaf vervaardigd werden, namelijk: *Sente Gregorius' omelien*, *Der minnen gaert*, *Der vader boec*, *Der vader collacien* en *Sente Bernaert op dat evangelie 'Missus est Gabriel angelus'*. Ook inzake de drijfveren voor het schrijven is er geen betekenisvol onderscheid te maken tussen de verschillende tekstclusters.

Voor problemen bij het schrijven, en dan vooral bij het vertalen van de Bijbel, had de Bijbelvertaler een oplossing achter de hand. Waar de Bijbel te "doncker van verstandenissen" werd, ontleende hij verduidelijkingen aan de *Historia Scholastica*. In een aantal prologen uit de grootste cluster schrijft hij daarover in het enkelvoud, namelijk in de voorredes bij de Pentateuch, Jozua en Koningen I-IV. Eveneens in het enkelvoud schrijft hij in de prologen bij de Pentateuch, Jozua en Daniël dat de vertaling hem veel moeite heeft gekost. Toch heeft de auteur steeds zijn best gedaan, zoals blijkt uit de formule "soe *ic* naest mach", die in menigmaal terugkeert en ook eenmalig, namelijk in de proloog bij Cyrus, in het meervoud verschijnt ("ende wy naest moegen"). Over de vertaling die rechtstreeks volgt op de aparte prologen geeft de auteur ook regelmatig extra informatie. Ook dat gebeurt zowel in het enkelvoud

⁹² Geciteerd naar De Bruin, 1978a: 279.

⁹³ Geciteerd naar De Bruin, 1978a: 350.

⁹⁴ Geciteerd naar De Bruin, 1977: 2.

(prologen bij de Pentateuch, Jozua, Makkabeeën II, de Destructie van Jerusalem en *Sente Gregorius' omelien*) als in het meervoud (prologen bij Daniël, Cyrus, Jeremia en Ezechiël).

Aangezien het omzetten van de Bijbel naar de volkstaal in de veertiende eeuw door vele geestelijken en kerkelijke instanties werd verboden, liet de Bijbelvertaler zich in de prologen meermaals uit over mogelijke kritieken en 'beschermd' hij zichzelf door zich bescheiden op te stellen. Zoals reeds vermeld in de bespreking van het netwerk bevatten de prologen uit de grootste cluster een aantal keer – steeds in het enkelvoud – de mededeling dat de auteur niets in het nadeel van God wil doen. Ook in de proloog bij *Sente Gregorius' dyalogus* schrijft hij iets gelijkaardigs, al staat daar niet dat hij zo iets al eerder gezegd heeft. Om zeker niets verkeerd te doen, roept de Bijbelvertaler veelvuldig hulp in van bovenaf, bijvoorbeeld in de proloog bij *Der minnen gaert*: "Om devoten menschen te meerre devocien te verporrene [...] will'ic bider hulpen gods ende sijnre gracien *mi* pinen in dietsche te makene op dat *mine* oude cracheit god ghespaert."⁹⁵ Men zou de hypothese kunnen overwegen dat 'wi' en 'onse' in de prologen wees op de auteur in samenwerking met God, maar de verwijzing naar de gedeeltelijke vertaling van het Oude Testament in de proloog bij *Der vader boec* bewees dat ook dat niet het geval is. Er staat namelijk: "doude testament dat *wi* een deel in dietscher talen bi gods hulpen ghemaect hebben." Indien de hypothese klopte zou 'wi', 'ic' moeten zijn. Bovendien excuseert de vertaler zich vaak voor mogelijke onjuistheden en noemt hij zichzelf dom en onbekwaam. Ook dat gebeurt zowel in het enkelvoud als in het meervoud, waarop hij de lezer met een telkens terugkerende formule vraagt voor hem – of voor hen, want ook deze frase verschijnt in de proloog bij Jezus Sirach in het meervoud – te bidden.

De Bijbelvertaler was zich heel erg bewust van de kritieken die hij zou krijgen, iets wat in de secundaire literatuur wordt aangehaald als één van de redenen voor zijn bewust gekozen anonimiteit. In de (sub)prologen geeft hij dan ook frequent aan dat hij weet dat zijn werk veroordeeld zal worden. Dat doet hij meestal in het enkelvoud, in de prologen bij de Pentateuch, Jozua, Salomons boeken en *Sente Gregorius' dyalogus*. In het meervoud is een soortgelijke uiting te vinden in de proloog bij Jezus Sirach. Het meest opvallend is echter de uitspraak over kritiek in de proloog bij Cyrus. Daar switcht de auteur binnen de zin tussen enkelvoud en meervoud: "Mer nochtan weet *ic* wel ende voirsie dat *onse* werc hier af zeer benijt sal werden."⁹⁶ Hier lijkt het wel alsof de proloog door één auteur vervaardigd werd, terwijl de vertaling tot stand kwam binnen een samenwerkingsband tussen verschillende kopiïsten. In de proloog bij Ezechiël wordt er op een gelijkaardige manier gewisseld tussen enkelvoud en meervoud: "Hier bi verwonder *ic* ghenoech wat die sake was, op dat *wi* in allen den boken die selve interpreterers

⁹⁵ Geciteerd naar De Vooys, 1903: 142.

⁹⁶ Geciteerd naar Ebinger Wubben, 1903: 84.

hebben [...]. Hier omme leest desen boeck oec na *onse* translacie.”⁹⁷ Helaas kan deze lijn absoluut niet doorgetrokken worden naar alle prologen, aangezien er ook vaak naar de vertaling zelf wordt verwezen in het enkelvoud.

Door een analyse van de pronomina in de prologen verwachtte ik aanvankelijk een duidelijk systeem bloot te leggen om de keuze van de auteur(s) voor enkelvoud of meervoud in bepaalde contexten te motiveren. Alles overzien is de enige sluitende vaststelling echter dat het gebruik van enkelvoud en meervoud in de prologen erg arbitrair is. Daarom is het onhaalbaar om binnen dit onderzoek een sluitend oordeel te vellen over mogelijk meervoudig auteurschap (verschillende auteurs vervaardigden verschillende aparte vertalingen) ‘versus’ collaboratief auteurschap (verschillende auteurs vervaardigden in samenwerkingsverband verschillende vertalingen). De drie tekstclusters die onderling moeilijk met elkaar verbonden kunnen worden vormen een argument *pro* meervoudig auteurschap, al is het niet zo dat er tijdens de analyse van pronomina in de prologen opvallende verschillen tussen de clusters aan het licht kwamen. Het voorkomen van ‘wi’ en ‘onse’ in erg veel verschillende contexten kan wijzen op een samenwerkingsverband tussen verschillende kartuizers, eventueel slechts voor de vertalingen van bepaalde teksten. Toch mogen we niet over het hoofd zien dat elf van de tweeëntwintig prologen eenduidig vanuit de eerste persoon enkelvoud zijn geschreven. Met betrekking tot de hoofdvraag van dit hoofdstuk, namelijk of meervoudig of collaboratief auteurschap kan worden uitgesloten, kan ik enkel besluiten dat dat niet het geval is, omdat er in dit onderzoek voor geen enkele mogelijkheid – dus ook niet voor enkelvoudig auteurschap – voldoende argumenten naar boven zijn gekomen om de andere opties uit te sluiten.

4. Slotbeschouwing

Het eeuwenlange onderzoek naar de identiteit van de anonieme vertaler die in de tweede helft van de veertiende eeuw een enorme hoeveelheid Latijnse geestelijke teksten verdietste, bereikte in 2007 door toedoen van Mikel Kors schijnbaar een voorlopig eindpunt. Hoewel Kors’ identificatie van Petrus Naghel als de Bijbelvertaler van 1360 slechts amper in twijfel getrokken werd, bleef een volledige doorlichting van de levenslopen van Petrus Naghel en zijn broer Jacobus tot op heden afwezig in het onderzoek. Waar Kors Jacobus Naghel simpelweg aan de kant schoof, lanceerde Theo Coun een oproep om te bewijzen dat hij daarmee al dan niet een overhaaste beslissing nam. Na mijn onderzoek naar de levens van Petrus en Jacobus Naghel bleef de hypothese dat Petrus Naghel voorgoed de noodnaam Bijbelvertaler van 1360 zou mogen vervangen overeind, al legde ik wel een aantal tegenstrijdigheden in Kors’ argumenten bloot. Belangrijker is echter dat Petrus Naghel niet de enige is die aan het

⁹⁷ Geciteerd naar De Bruin, 1978b: 176.

Bijbelvertalerprofiel voldoet. Hij krijgt namelijk rechtstreekse concurrentie van zijn broer Jacobus, waardoor Kors' hypothese alsnog problematisch blijkt.

Aangezien beide Naghels in principe evenveel kans maken op de titel 'Bijbelvertaler van 1360', rijst de vraag naar mogelijk meervoudig of collaboratief auteurschap; opnieuw een gegeven dat erg absent bleef in eerder onderzoek. Een analyse van de prologen bij de vertalingen leverde enerzijds een netwerk op, bestaande uit drie clusters van nauw met elkaar verbonden teksten. Tussen de clusters zelf vond ik op basis van de prologen weinig of geen connecties, wat een mogelijk argument is om te pleiten voor meervoudig auteurschap. Anderzijds bestudeerde ik de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden in de prologen. Het gebruik van de eerste persoon enkelvoud en meervoud bleek erg willekeurig en niet-contextgebonden.

Alles in acht genomen, kan ik enkel besluiten dat op grond van de resultaten van dit onderzoek zowel enkelvoudig als meervoudig of collaboratief auteurschap niet kan worden uitgesloten. Dat brengt wel de mogelijkheid met zich mee dat het oeuvre van de Bijbelvertaler op welke manier dan ook door meerdere handen werd vervaardigd; een hypothese die verder dient te worden onderzocht. Anders dan in eerdere onderzoeken waarin steeds, soms erg geforceerd, werd uitgegaan van enkelvoudig auteurschap, moeten alle opties voortaan expliciet worden opgehouden. Als aanzet voor verder onderzoek nam ik al even de glossen in de door De Bruin uitgegeven delen van de bijbelvertaling onder de loep. Zowel om terug te verwijzen naar passages eerder in de tekst als om vooruit te blikken op wat nog komt, gebruikt de auteur daar consequent de eerste persoon meervoud. Extra *ad hoc* uitleg bij een passage staat in de eerste persoon enkelvoud. In tegenstelling tot in de prologen, lijkt er hier wel een helder systeem te zitten in het gebruik van pronomina personale in enkelvoud en meervoud. Extra opvallend is de glosse op Numeri 8, 7, bij het woord 'suveringhen': "Hoemen dese suveringhe dede, in wat water het was, *salmen* hier na segghen."⁹⁸ De auteur lijkt hier aan te kondigen dat iemand anders dan hij zelf de explicitering over de zuivering zal op schrift stellen. Heeft de vertaler het hier plots over de personages of insinueert hij een auteurswissel? Uiteraard is het erg voorbarig om hier conclusies uit te trekken, aangezien ik enkel de glossen bij de bijbelvertaling heb bestudeerd. Ook de vele correcties door andere handen en de 'communicatie' tussen de Hernse kartuizers in de marges van de vertalingen waar Erik Kwakkel uitgebreid melding van maakt, kunnen interessant zijn om te achterhalen hoe ver de samenwerking tussen de monniken ging.⁹⁹ In combinatie met de glossen bij andere vertalingen geven zij mogelijk meer prijs over het auteurschap van het oeuvre van de Bijbelvertaler. Een andere optie is om Frits van Oostroms suggestie om de zoektocht naar de identiteit van de Bijbelvertaler van 1360 te

⁹⁸ De Bruin, 1977: 184.

⁹⁹ Zie Kwakkel, 2002: o.a. 121-128 en 186-187.

staken, in te willigen en vrede te nemen met zijn bewust gekozen anonimiteit. De kans is immers groot dat het mysterie nooit ontrafeld zal worden.

5. Literatuurlijst

Bastijns, Marc. *Der vader collacien I (de eerste Zuidnederlandse vertaling van de Verba seniorum door de 'Bijbelvertaler van 1360'). Een diplomatische editie van Brussel, K.B., hs. 11.178, fol. 1ra-50rb, met een onderzoek naar de bewerkings- en vertaaltechniek.* Leuven, 1999. [Onuitgegeven licentiaatsverhandeling]

Berlière, Ursmer; Brouette, E. et al. (red.). *Monasticon belge.* Volume IV, Provincie Brabant, deel 6. Maredsous: Abbaye de Maredsous, 1972.

Berlière, Ursmer; Brouette, E. et al. (red.). *Monasticon belge.* Volume VIII, Provincie Antwerpen, deel 2. Maredsous: Abbaye de Maredsous, 1993.

Bernaer, Jos; Boelaert, Jan & Boelaert, Jozef. "De 'Bijbelvertaler van 1360' was een monnik van het Kartuizerklooster te Herne", *Het Oude Land van Edingen en Omliggende* 31 (2003), 83-88.

De Bruin, Cebus Cornelis. "Bespiegelingen over de 'Bijbelvertaler van 1360'. Zijn milieu, werk en persoon. I", *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* 48 (1967), 39-59.

De Bruin, Cebus Cornelis. "Bespiegelingen over de 'Bijbelvertaler van 1360'. Zijn milieu, werk en persoon. II", *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* 49 (1969a), 135-154.

De Bruin, Cebus Cornelis. "Bespiegelingen over de 'Bijbelvertaler van 1360'. Zijn milieu, werk en persoon. III", *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* 50 (1969b), 11-27.

De Bruin, Cebus Cornelis. "Bespiegelingen over de 'Bijbelvertaler van 1360'. Zijn milieu, werk en persoon. IV", *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis* 51 (1970a), 16-41.

De Bruin, Cebus Cornelis. *Het Luikse diatessaron.* Leiden: Brill, 1970b.

Online geraadpleegd op: http://www.dbnl.org/tekst/lui001luik01_01/ [14/10/2015]

De Bruin, Cebus Cornelis. *Het Oude Testament. Eerste stuk. Genesis – II Koningen.* Leiden: Brill, 1977.

De Bruin, Cebus Cornelis. *Het Oude Testament. Tweede stuk. I Kronieken – Jesus Sirach.* Leiden: Brill, 1978a.

De Bruin, Cebus Cornelis. *Het Oude Testament. Derde stuk. Jesaja – II Maccabeen.* Leiden: Brill, 1978b.

De Bundel, Katty. 'Van woerde tot woerde oft van synne te synne' of van beiden ondermenghet. *Petrus Naghel en het 'translatorium' van de kartuis te Herne (ca. 1350-1400).* Leuven, 2009. [Onuitgegeven dissertatie]

Coun, Theo. *De oudste middelnederlandse vertaling van de Regula S. Benedicti*. Hildesheim: Gerstenberg, 1980.

Coun, Theo. "De lokalisering van de Bijbelvertaler van 1360 en Vranke Callaert" in: Cajot, José; Kremer, Ludger; Niebaum, Herman & Goossens, Jan. *Lingua Theodisca: Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft: Jan Goossens zum 65. Geburtstag*. Münster: LIT, 1995, 153-161.

Coun, Theo. "Exit Petrus Naghel als Bijbelvertaler?", *Ons geestelijk erf* 85 (2014), 3-38.

Delvaux, Hendrik. *Het kartuizerklooster "Sint-Katharina" op het Kiel bij Antwerpen (±1323-1542)*. Leuven, 1956. [Onuitgegeven licentiaatsverhandeling]

Deschamps, Jan. *Karel Van Hulthem 1764-1832*. Brussel: Bibliothèque Albert 1er, 1964.

Deschamps, Jan. "Drie fragmenten van een Middelnederlandse bijbel afkomstig uit het kartuizerklooster te Zelem" in: Hendrickx, Frans (ed.). *De kartuizers en hun klooster te Zelem: tentoonstelling ter gelegenheid van het negende eeuwfeest van de orde, 1084-1984*. Diest: Stedelijk Museum en Archief, 1984, 73-83.

Ebinge Wubben, C.H. *Over middelnederlandsche vertalingen van het Oude Testament: bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlandsche bijbelvertaling*. 's Gravenhage: Nijhoff, 1903.

De Grauwe, Jan. *Prosopographia Cartusiana Belgica renovata (1314-1796)*. Salzburg: Universität Salzburg, Institut für Anglistik und Amerikanistik, 1999.

Heth, Stephanie. *Gregorius Dyalogus. Een diplomatische editie van Brussel, K.B., hs. 1805-08, fol. 1 – 62ra*. Leuven, 1999. [Onuitgegeven licentiaatsverhandeling]

Kors, Mikel. *De bijbel voor leken*. Leuven: Encyclopédie Bénédictine, 2007.

Kwakkel, Erik. *Die Dietsche boeke die ons toebehoeren: de kartuizers van Herne en de productie van Middelnederlandse handschriften in de regio Brussel (1350-1400)*. Leuven: Peeters, 2002.

Langhendries, Sven. *Der vader boec. Een diplomatische editie van Brussel, K.B., hs. 15.134, fol. 1r^a-82v^b, met een onderzoek naar de bewerkings- en vertaaltechniek*. Leuven, 1998. [Onuitgegeven licentiaatsverhandeling]

Lamalle, Edmond (ed.). Beeltsens, Arnold & Ammonius, Jean. *Chronique de la Chartreuse de la Chapelle à Héringes-lez-Enghien*. Leuven: Bureau de la Revue, 1932.

Schrijje, Kurt. *Het kartuizerklooster van Herne (1314-1534): een prosopografische studie*. Edingen: HOLVEO, 1997.

Slotty, Friedrich. "Der soziative und der affektische Gebrauch des Plurals der ersten Person und das Subjektspronomen im Lateinischen", *Glotta* 16 (1928), 253-274.

Sonnemans, Gerard. *Functionele aspecten van Middelnederlandse versprologen*. Boxmeer: Katholieke Universiteit Nijmegen, 1995.

Strubbe, Egied I. & Voet, Léon. *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*. Brussel: Paleis der Academiën, 1991.

Van Oostrom, Frits. *Wereld in woorden: geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1300-1400*. Amsterdam: Bakker, 2013.

De Vooy, C.G.N. "Iets over middeleeuwse bijbelvertalingen", *Theologisch tijdschrift* 37 (1903), 111-138.

Bijlage 2

Lijst van de (sub)prologen van de Bijbelvertaler van 1360 en de gebruikte edities.

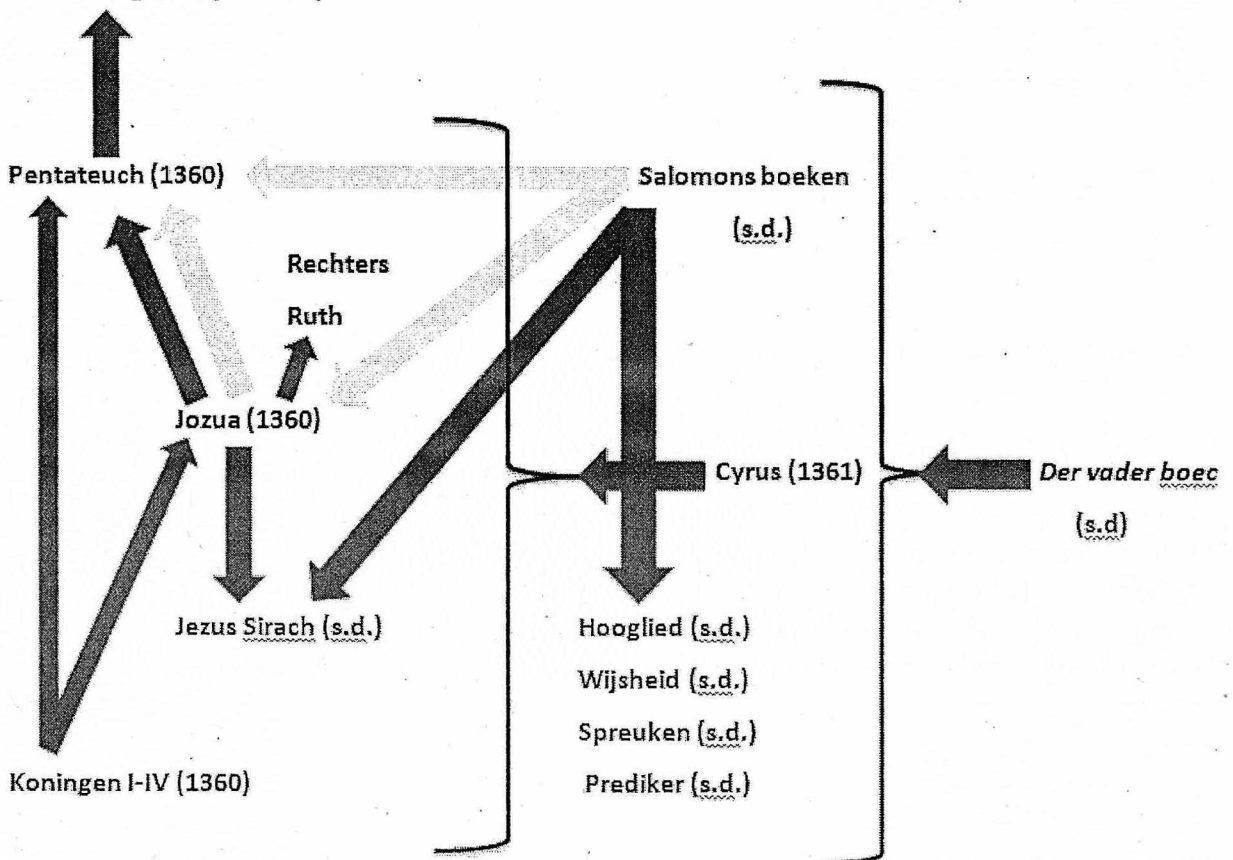
(sub)proloog bij X	Editie
<i>Gulden Legende</i> , 1358 (NS)	De Vooys, 1903: 149-151.
Pentateuch, 1360	De Bruin, 1977: 1-4.
Jozua, 1360	De Bruin, 1977: 273-274.
Koningen I-IV, 1360	De Bruin, 1977: 344.
Tobias, 1360	De Bruin, 1978a: 114.
Daniël, 1360	De Bruin, 1978b: 246.
Cyrus, 1361	Ebinge Wubben, 1903: 83-84.
Makkabeeën II, 1361	De Bruin, 1978b: 379.
Deconstructie van Jerusalem, 1361	Ebinge Wubben, 1903: 92.
Didactische boeken, s.d.	De Bruin, 1978a: 279-280.
Hooglied, s.d.	De Bruin, 1978a: 320-321.
Wijsheid, s.d.	De Bruin, 1978a: 328.
Jezus Sirach, s.d.	De Bruin, 1978a: 350.
Jesaja, s.d.	De Bruin, 1978b: 1.
Jeremia en Ezechiël, ±1384	De Bruin, 1978b: 80-81.
Jeremia, ±1384	De Bruin, 1978b: 81-82.
Ezechiël, ±1384	De Bruin, 1978b: 176.
<i>Benedictus' regele</i> , 1373 (NS)	Coun, 1980: 411; 413.

<i>Sente Gregorius' omelien</i> , 1381	De Vooy's, 1903: 155-156.
<i>Der minnen gaert</i> , 1387 (NS)	De Vooy's, 1903: 142.
<i>Sente Gregorius' dyalogus</i> , 1388	Heth, 1999: 104.
<i>Der vader boec</i> , s.d.	Langhendries, 1998: 129.
<i>Der vader collacien</i> , s.d.	Bastijns, 1999: 101-102.
<i>Sente Bernaert op dat evangelie 'Missus est Gabriel angelus'</i> , s.d.	De Bundel, 2009: 249.

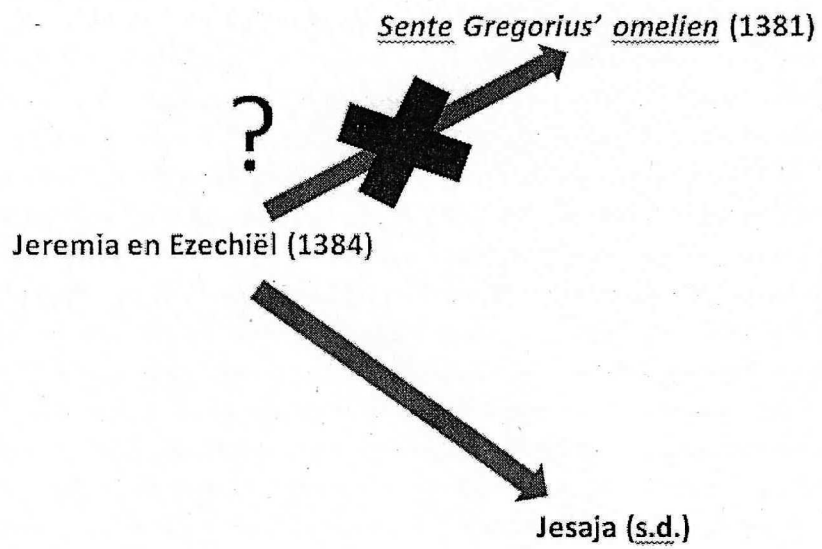
Bijlage 3

Cluster 1

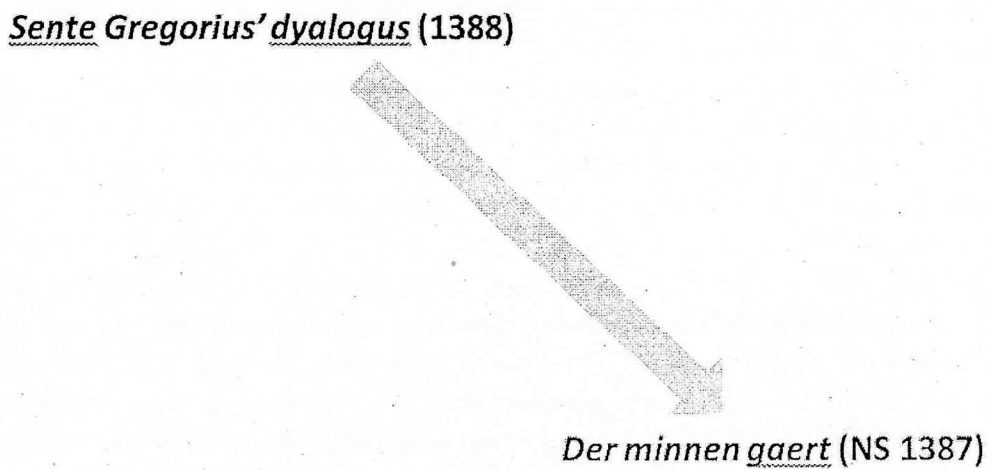
Gulden Legende (NS 1358)

Cluster 2

Cluster 3

Bijlage 4

Tabel met de onderverdeling van de prologen in drie groepen.

Prologen met pronomina in het enkelvoud	Prologen met pronomina in het meervoud	Prologen met pronomina in enkelvoud en meervoud
Koningen I-IV, 1360	Tobias, 1360	<i>Gulden Legende</i> , 1358 (NS)
Makkabeeën II, 1361	Jezus Sirach, s.d.	Pentateuch, 1360
Destructie van Jerusaleem, 1361		Jozua, 1360
<i>Benedictus' regele</i> , 1373 (NS)		Daniël, 1360
<i>Sente Gregorius' omelien</i> , 1381		Cyrus, 1361
Jeremia en Ezechiël, ±1384		Jeremia, 1384
<i>Der minnen gaert</i> , 1387 (NS)		Ezechiël, 1384
<i>Sente Gregorius' dyalogus</i> , 1388		Hooglied, s.d.
Salomons boeken, s.d.		<i>Der vader boec</i> , s.d.
<i>Der vader collacien</i> , s.d.		
<i>Sente Bernaert op dat evangelie 'Missus est Gabriel angelus'</i> , s.d.		